

ҚАЗОҚИСТОН

Масоҳаташ – 2717,3 ҳазор км².

Аҳолиаш – 14,9 млн нафар.

Пойтахташ – Остона.

Забони давлатӣ – қазоқӣ.

Воҳиди пулӣ – танга.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Қазоқистон дар шарқ бо Чин, дар шимолу шарқ ва шимолу ғарб бо Россия, дар ҷануб бо Туркменистону Ўзбекистон ва дар ҷанубу шарқ бо Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад. Бо баҳри Каспий ба мамлакатҳои Пасикавказ, Эрон ва Россия баромад дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географии мусоид имконият медиҳад, ки бо ин мамлакатҳо алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Сатҳи Қазоқистон асосан аз ҳамворӣ ва теплаҳои майда иборат аст. Иқлими он континенталии шиддатнок мебошад. Баробар аз шимол ба ҷануб тағйир ёфтани кунҷи афтиши нури офтоб ва боришот (аз 300 то 100 мм) тадриҷан ивазшавии минтақаҳои табиӣ (бешадашт, дашт, нимбиёбон ва биёбон) ба миён меояд. Дар қаторкӯҳҳои канорӣ ин минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шуданд. Мухталиф будани шароити табиӣ ба истифодабарии заминҳои кишт таъсир расонидааст. Дар шимоли мамлакат заминҳои лалмӣ ва дар ҷануб заминҳои обёришаванда доман паҳн карданд.

Вобаста ба сохти геологӣ замини Қазоқистон аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Дар ин ҷо тақрибан тамоми намуди сарватҳои зеризаминиро дидан мумкин аст. Захираи калони мис дар майдатеппаҳои қазоқ ва дигар мавзеъҳо тадқиқ карда шуданд. Аз дигар сарватҳои зеризаминӣ никел (кӯҳи Мугочар), боксит (Тургай), вольфрам, молибден, маъдани оҳан (вилояти Кустанай), марганец, хром, тилло, металлҳои ранга (Лениногорск, Такели, Ачисай), фосфорит, асбест, намак, нефт (Манқишлоқ, Бузачӣ), газ, ангишт аҳамияти саноатӣ доранд.

Замини дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда 192 млн гектарро ташкил менамояд. Аз ин 90 фоизаш ба чарогоҳ, 3,6 фоизаш ба алафдаравҳо рост меояд. Замини кишт 35,3 млн гектарро ташкил менамояд. Захираи гидроэнергетикӣ он қадар зиёд нест. Вай ҳамагӣ 7,5 млн кВт-ро ташкил мекунад. Ҳамин тавр, сарватҳои табиӣ

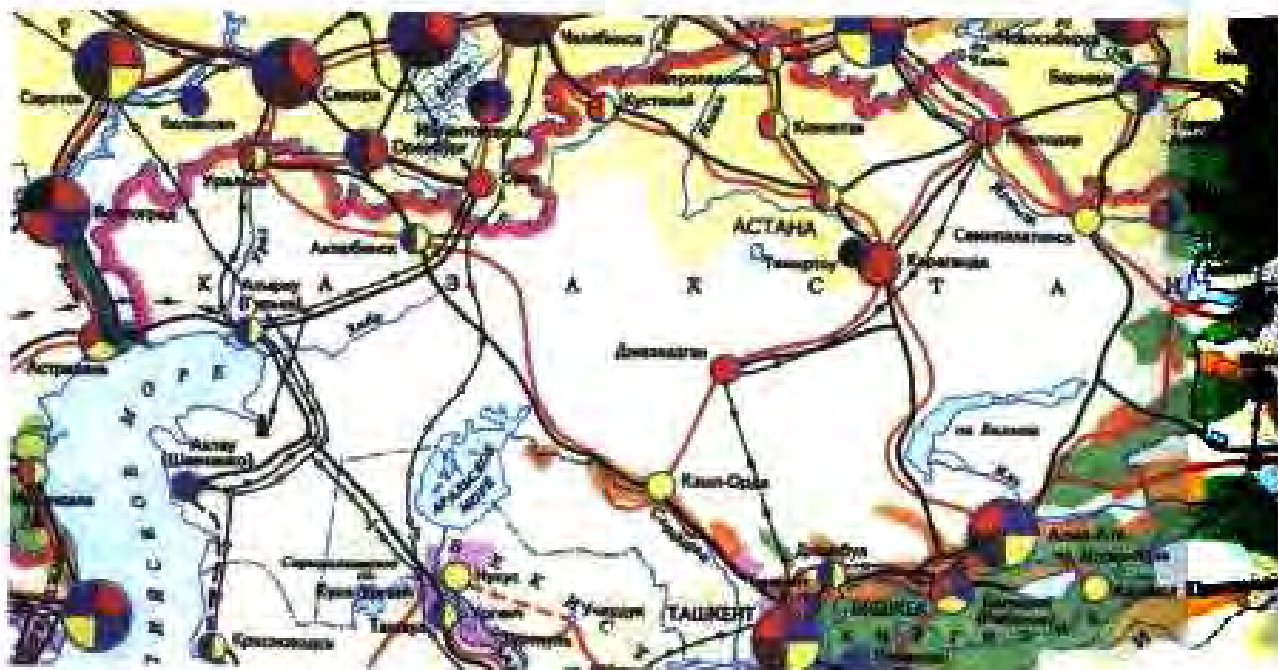
Қазоқистон барои ташаккул ва инкишофи хоҷагии бисёрсоҳавӣ имконияти ниҳоят калон доранд.

Тавсифи хоҷагии халқ. Дар заминаи васеъ истифода бурдани сарватҳои зеризаминӣ, энергетикӣ ва замин саноат ва кишоварзии бисёрсоҳавӣ тараққӣ ёфтааст. Дар айни замон маҳсулоти умумии хоҷагии мамлакат ба 87,9 миллиард доллар баробар аст. Ин ба ҳар сар аҳоли 5900 долларро ташкил менамояд.

Саноат. Ин соҳа зиёда аз 50 фоизи маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Аммо дар он истеҳсол ва коркарди ашёи хом афзалият дорад.

Асоси саноати Қазоқистонро саноати сӯзишворию энергетикӣ ва металлургӣ ташкил менамояд. Ҳоло 41 фоизи маҳсулоти умумии саноатро соҳаи саноати сӯзишворию энергетикӣ ва 26 фоизашро соҳаи саноати металлургӣ медиҳад. Саноати металлургӣ металлургияи сиёҳ ва рангаро дар бар мегирад. Металлургияи ранга мавқеи асосиро ишғол менамояд. Корхонаҳои он дар ҳама ноҳияҳои иқтисодии мамлакат ҷойгир шуданд. Дар ноҳияи Марказӣ мис, дар ноҳияи Шарқӣ руҳ, сурб, мис ва металлҳои камб, дар ноҳияи Шимолӣ истеҳсол ва коркарди металлҳои ранга ва ашёи хоми алюминий, дар ноҳияи Ҷануб қурғошим истеҳсол менамоянд. Дар асоси боксити вилояти Кустанай заводи алюминии Павлодар кор мекунад. Металлургияи сиёҳ аз якҷанд корхонаҳои коркарди маъдан (Соколов-Сарбой, Лисаков), комбинати металлургӣ ва заводи коркарди металлпора иборат мебошад.

Металлургияи сиёҳ ва ранга ба ашёи хом ва сӯзишвории маҳалӣ (ангиштсанги Қарағанда ва ангишти сиёҳтоби Экибастуз) таъян менамояд. Пайваста бо саноати металлургӣ сӯзишворӣ (кокскунӣ,

Расми 52. Харитани иқтисодии Қазоқистон

нефтокункӣ) ва ашёи хоми химиявӣ (фосфор), корхонаҳои химияи асосӣ ва синтези органикӣ кор мекунанд.

Дар асоси металли сиеҳ ва рангаи маҳаллӣ соҳаи мошинсозӣ инкишоф ёфта истодааст. Мошинсозӣ таҳҷизоти саноати кӯҳӣ, асбобу анҷом, дастгоҳҳои электротехникӣ истеҳсол менамояд. Он 5 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад.

Маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ. Дар маҷмӯи кишоварзӣю саноати Қазоқистон $\frac{2}{3}$ ҳиссаи коргарони соҳаи истеҳсолот кор мекунанд ва 60 фоизи маҳсулоти умумии мамлакатро истеҳсол менамояд. Дар таркиби он ҷои аввалро чорводорӣ ишғол мекунанд. Вай 55 фоизи маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Соҳаи асосии он ғӯсфандпарварӣ, чорвои калони шохдор ва шутурпарварӣ мебошад. Соли 2003 саршумори ғӯсфанд ва буз 11,3, чорвои калон 4,3 млн сарро ташкил намуд. Зироаткорӣ соҳаи дуҷуми кишоварзӣ буда, он ба ғаллакорӣ махсус гардонида шудааст. Дар Қазоқистони Шимолӣ асосан гандуми баҳорӣ ва дар заминҳои оби ҷануб шолӣ кишт карда мешавад. Аз зироатҳои техникӣ пахта ва лаблабуи қанд мекоранд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳа 15 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад. Соҳаи асосии он ғӯшторкунӣ ва ордкашӣ мебошад. Корхонаҳои ин соҳаҳо қариб дар тамоми шаҳрҳои калони мамлакат сохта шудаанд. Саноати мошинсозӣ ва химиявӣ кишоварзиро аз трактор, мошинҳо барои сохтмони системаи обёрӣ, истеҳсоли хӯроки чорво, нуриҳои минералӣ таъмин менамояд. Соли 2002 дар тиҷорати берунаи Қазоқистон содирот 486, воридот 6491 млн долларро ташкил намуд. Шарикони тиҷорати берунаи он Россия, Украина, Ўзбекистон ва Чин мебошад.

Нақлиёт. Қазоқистон дорои шабакаи васеи нақлиёт мебошад. Хусусан нақлиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва кубурӣ тараққӣ ёфтааст. Аз қаламрави Қазоқистон роҳҳои оҳани транзитӣ мегузарад. Дарозии ҳатти роҳи оҳан 14460 километр, автомобилӣ 189000 километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қазоқистон аз ҷиҳати таҳассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба 5 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: 1) Қазоқистони Ҷанубӣ; 2) Қазоқистони Шимолӣ; 3) Қазоқистони Шарқӣ; 4) Қазоқистони Ғарбӣ; 5) Қазоқистони Марказӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии Қазоқистон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Қазоқистон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?
Шарҳити табиӣи Қазоқистон бо кадом хусусиятҳои худ фарқ мекунанд?

4. Санвати Қазоқистон дар асоси кадом намудҳои ашёи хом тараққи кардааст?
5. Маҷмуи кишоварзӣ ва саноати Қазоқистон кадом соҳаҳоро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Қаламрави имрӯзаи Қазоқистон дар асрҳои VII–VIII ба ҳайати хоқонии Турк, дар асрҳои IX–XII бошад ба ҳайати давлатҳои оғузҳо ва қарахониҳо дохил мешуд. Дар асри XI–XIII ба ин сарзамин салҷуқиҳо, кидониён ва мугулҳо тохту – тоз намуданд. Охирҳои асри XV хонигарии қазоқ ташкил ёфт. Дар асрҳои XVIII–XIX қазоқҳо ихтиёран ба Россия ҳамроҳ шуданд. Соли 1917 дар ин қаламрав Ҷумҳурии Автономии Қирғизистон ном гирифта ба ҳайати РСФСР ва соли 1936 ҳамчун Ҷумҳурии иттифоқӣ ба ҳайати собиқ Шӯравӣ дохил шуд. Соли 1991 пас аз барҳам хурдани собиқ Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.
2. Дар қаламрави собиқ Шӯравӣ Қазоқистон ҷумҳурие буд, ки дар таркиби аҳолии қазоқҳо ҳамагӣ 39,7 фоиз (1989)-ро ташкил мекард. Дар мобайни солҳои 1990 ин нишондод аз ҳисоби афзоиши табиӣ аҳолии ва кӯчидани русзабонҳо то 46 фоиз афзуд. Солҳои охир миқдори қазоқҳо аз ҳисоби аз ноҳияи Синсизян уйғури Чин кӯчида омадани қазоқҳо зиёд гашта истодааст. Аҳолии шаҳр 57 фоизро ташкил менамояд. Дар айнаи замон афзоиши табиӣ аҳолии паст мебошад. Ба ҳар 1000 нафар аҳолии 5,3 кӯдак рост меояд.
3. Дар тичорати берунии Қазоқистон воридот аз содирот бартарӣ дорад. Ин ба он вобаста аст, ки солҳои охир барои аз нав таҷҳизонӣ ва сохтани корхонаҳои нав давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон маблағгузорӣ карда истодаанд. Ин аз хориҷа кашондани таҷҳизот ва ашёи зиёдеро талаб менамояд. Қазоқистон, ки бо Россия, Қирғизистон ва Беларуссия ба иттифоқи ягонаи бочӣ дохил мешавад, аз хориҷа кашондани овардани борро арзон менамояд.

Худатонро санҷед

1. Дар маҷмаи иқтисодию географии Қазоқистон баъди пош хурдани собиқ Шӯравӣ чӣ гуна тағйирот ба миён омад?
2. Барои чӣ қазоқон дар асри XVIII–XIX ихтиёран ба Россия муттаҳид шуданд?
3. Баъди гирифтани истиқлолият дар ҳайати миллии аҳолии Қазоқистон чӣ гуна тағйирот даромад?
4. Дар гардиши кашондани бор барои чӣ воридот афзалият пайдо кард?

Аз лиғоҳи шумо

Асоси гуногунии сарватҳои зеризаминии Қазоқистонро чӣ ташкил мекунад?

Дар оянда даштҳои бекорхобидани Қазоқистон аз худ карда мешаванд ё не?

ЎЗБЕКИСТОН

Масоҳаташ – 447,4 ҳазор км².

Аҳолиаш – 25,6 млн нафар.

Пойтахташ – Тошкент.

Забони давлатӣ – ўзбекӣ.

Воҳиди пулӣ – сўм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ўзбекистон дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хоса дорад. Роҳҳои оҳан ва автомобилии он бо роҳҳои оҳан ва автомобилии Осиёи Марказӣ пайваста буда, шабакаи ягонаи нақлиёти Осиёи Марказиро ташкил мекунад. Ин бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ доштанро низ мусоидат менамояд. Аз дигар тараф, ба самти ғарб баромадани роҳи оҳани Ўзбекистон ба он имконият медиҳад, ки тавассути қаламрави Туркменистон ва Қазоқистон бо

Расми 53. Харитани иқтисодии Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ

собиқ ҷумхуриҳои Шӯравӣ алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад. Аз ҷануб бо давлати Афғонистон ҳамхудуд аст.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Ўзбекистонро маҳкам географӣ, рельеф ва аз уқёнусҳо дур будани он муайян мекунад. Дар зери таъсири ин омилҳо иқлими континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави Осиёи Марказӣ хос мебошад. Ҳарорати ҳавои тобистон дар биёбони Қизилқум гарм, дар кӯҳҳои атроф нисбатан салқин мебошад. Қисми ҳамвори Ўзбекистонро минтақаҳои нимбиёбон ва биёбон ишғол намудаанд. Дар қаторкӯҳҳои атроф бошад, минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шудаанд. Чунин ҷойгиршави дар баъзе мавзеоҳо қангалзорҳои алоҳида-алоҳидаро ба миён овардааст, ки барои дамгирии аҳоли ва ҳифзи хок аҳамияти калон дорад. Хоки ин ҷо асосан хокистарранг мебошад. Аз сарватҳои зери заминӣ металлҳои ранга, металлҳои нодир ва қимматбаҳо дида мешавад. Аз сарватҳои ғайри маъданӣ ангишт, нефт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит дида мешавад. Аҳолии Ўзбекистон 60 фоизи аҳолии мамлакатҳои Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар воҳаҳои байниқӯҳӣ зиндагӣ мекунад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Хоҷагии Ўзбекистон бисёрсоҳа мебошад. Маҳсулоти умумии он 64,0 миллиард долларро ташкил мекунад. Он ба ҳар сари аҳоли 2,5 ҳазор долларӣ мерасад. Саноати Ўзбекистон, хусусан соҳаҳои таҳассусёфтаи он бевосита ба соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама бо пахтакорӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо дар якҷоягӣ маҷмӯи кишоварзӣю саноатии мамлакатро ташкил менамоянд. Ин маҷмӯи парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахтатозакунӣ, таҷҳизоти бофандагӣ, нурии минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид менамояд. Дар айни замон Ўзбекистон 60 фоизи пахтаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ)-ро истеҳсол менамояд. Пахта асосан дар воҳаи Фарғона, Тошкент, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад.

Пахтаи ғундошта бештар дар 100 завод тоза карда мешавад. Дар ин заводҳо инчунин чигит мегиранд. Аз як қисми он дар заводҳои раванкашӣ раванг истеҳсол мекунанд. Кунҷораи онро дар чорводорӣ истифода мекоранд. Асоси чорводориро ғусфанди қароқӯли ва кирмакпарварӣ ташкил менамояд. Ўзбекистон 35 фоиз пӯсти қароқӯли ва 60 фоизи маҳсулоти кирмакпарварии ИДМ-ро истеҳсол менамояд.

Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ металлургияи ранга ташкил ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинати металлургии кӯҳи Алмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, руҳ, сурб, тилло ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод заводи оҳанпорагудозӣ амал мекунад. Саноати химия ғайр аз нурии (дар Навой, Чирчиқ, Алмалик, Фарғона, Қўқанд, Самарқанд) дар

заводи химиявии Навоӣ ва заводҳои Фарғонаю Намангон маҳсулотҳои гуногуни химиявӣ, аз ҷумла нахи сунъӣ истеҳсол мекунанд. Ғайр аз заводҳои мошинсозӣ таъминоти маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ, заводҳои автомобил, ҳавопаймо, асбоб ва мошинҳои барқию техникӣ, истеҳсолкунанда амал мекунанд.

Ғазии кони Ғазлиро на фақат дар корхонаҳои саноати химиявӣ, инчунин барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд. Як қисми ғаз бо қубурҳо ба Россия, Қазоқистон, Қирғизистон фиристода мешавад. Барои истеҳсоли қувваи барқ ба ғайр аз ғаз ангишт (дар як сол 6 млн тонна) ва нерӯи оби дарёҳоро истифода мебаранд. Истгоҳҳои оби дар дарёи Чирчиқ сохта шудааст. Аз дигар соҳаҳои саноат – саноати консерва (меваю сабзавотӣ), вино (мусаллас), коньякбарорӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ, чармгарӣ, пойафзолбарорӣ низ амал мекунанд.

Мувофиқи маълумоти соли 2001 саноати сӯзишворӣю энергетикӣ – 21%, саноати сабук – 20%, хӯрокворӣ – 13%, металлургия – 12%, мошинсозӣ – 11% маҳсулоти умумии саноатиро истеҳсол мекунанд.

Нақлиёт. Дар қаламрави Ёзбекистон ҳамаи соҳаҳои нақлиёт мутаносиб инкишоф ёфтаанд. Аммо дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат дар сари роҳи оҳан воқеъ гардиданд. Дар алоқаи байни ноҳияҳо инчунин нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми калон доранд. Дарозии нақлиёти роҳи оҳан 6700, роҳи автомобилӣ 3500 километрро ташкил менамояд.

Зимни таҳассусгардонӣ ва тафовути таркиби хоҷагӣ қаламрави Ёзбекистон ба 6 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда шудааст: 1) Ноҳияи Тошкент; 2) Фарғона; 3) Дашти ғурусна; 4) Бухорою Самарқанд; 5) Қаршӣ; 6) Пойноби Омударё. Аз ҳама тараққиқардатарин ноҳияҳои Тошкент ва Фарғона мебошад. Ноҳияи Тошкент 40 фоизи маҳсулоти саноат, Фарғона – 30 фоизи пахта ва 50 фоизи ғӯзаи абрешими мамлакатро истеҳсол менамоянд.

Дар тиҷорати берунии Ёзбекистон шарикони асосии он мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Олмон, Ҷопон, Чин, Кореяи Чанубӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ёзбекистон бо кадом мамлакатҳо алоқаи зичи иқтисодӣ дорад?
2. Қисми зиёди қаламрави Ёзбекистон дар кадом минтақаҳои табиӣ воқеъ гардиданд?
3. Асоси маҷмӯи кишоварзӣю саноатиро кадом соҳаи зироатчиӣ ташкил мекунанд?
4. Аз ҳарита марказҳои саноати химиявиро нишон диҳед.
5. Ғазии кони Ғазлиро ба кадом мақсад истифода мебаранд?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави ҳозираи Ўзбекистон дар давоми таърих воқеаҳои мухталиф ба миён омаданд. Дар ҳудуди ин сарзамин ҳануз дар асри VIII-и пеш аз мелод давлати Бохтария ташаккул ёфта буд. Баъдтар давлати Сугд, Хоразм, Парфия ба миён омаданд. Онҳо давлатҳои тараққикарда буданд. Дар асри VI ин сарзаминро туркҳо, баъд арабҳо (асри VII–VIII) тасарруф карданд. Ҳокимияти арабҳо Сомониҳо ва Хоразмшоҳиҳо иваз намуданд. Армияи онҳо бар зидди армияи Чингизхон истодагарӣ карда натавонист. Дар натиҷа дар асри XIII армияи муғулҳо ин сарзаминро ишғол карданд. Дар асри XVI ин сарзаминро хонигариҳои шайбониҳо ва минбаъд ўзбекҳо манғитҳо забт намуданд, ки доим дар байни худ мубориза мебуданд. Дар асри XIX ҳар се хонигарӣ (Бухоро, Хоразм ва Хўқанд) вассали Россия эълон карда шуд. Соли 1917 ҳокимияти миллии Хўқанд, баъд Ҷумҳурии Автономии Туркменистон, соли 1922 Ҷумҳурии халқии Шўравии Хоразм ва Бухоро, соли 1924 Ҷумҳурии Сотсиалистии Ўзбекистон ташкил ёфт. Дар соли 1991 баъди барҳам хўрдани собиқ Шўравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.
2. Дар солҳои охир аҳолии Ўзбекистон асосан аз ҳисоби афзоиши табиӣ зиёд гардид. Он ба ҳар 1000 нафар аҳоли 22,7 наводро ташкил мекунад, зичии аҳоли ба ҳисоби миёна дар як км² 52,1, дар мавзеҳои кишоварзӣ то 380 нафарро ташкил менамояд. Дар қисми биёбони мамлакат одам доимӣ зиндагӣ намекунад. Ҳаёти аҳоли гуногун аст. Дар ин ҷо зиёда аз 120 халқу миллат ҳаёт ба сар мебаранд. Дар айни замон қисми зиёди онро ўзбекҳо (зиёда аз 70%), тоҷикон ва дигар миллатҳо ташкил менамоянд. Тақрибан 40 фоизи аҳоли ба аҳолии шаҳр рост меояд.
3. Дар воридот ва содироти Ўзбекистон солҳои охир тағйироти қалон ба амал омад. Содироти он бо давлатҳои ИДМ кам гардид. Дар содирот нахи пахта ва сўзишворӣ бартарӣ дорад. Дар воридот ҳам ҳиссаи ИДМ кам шуда истодааст. Дар иқтисодиёти мамлакат ширкатҳои Олмон, Кареяи Ҷанубӣ, ИМА ва Ҷопон маблағгузорӣ менамоянд.

Худатонро санҷед

1. Ҳоҷагии халқи Ўзбекистонро тавсиф намоед. Он аз дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ чӣ фарқият дорад?
2. Асоси махсусгардонии соҳаҳои саноат ва кишоварзиро чӣ ташкил мекунад?
3. Кадом ҳодисаҳои таърихӣ ба ташаккули давлати Ўзбекистон таъсир расонидааст?
4. Дар Ўзбекистон чандто халқу миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд? Он ба чӣ вобаста аст?
5. Фирмаҳои кадом мамлакатҳо ба иқтисодиёти Ўзбекистон бештар маблағгузорӣ мекунад?

Дар айни замон дар воридот ва содироти Ўзбекистон ҳиссаи ИДМ он қадар зиёд нест. Бигӯед, ки сабаб дар чист?

Дар оянда сиёсати демографии Ўзбекистон тағйир меёбад ё не? Сабаби тағйир ёфтани ва наёфтани онро гӯед.

ТУРКМАНИСТОН

Масоҳаташ – 488,1 ҳазор км².

Аҳолиаш – 4,8 млн нафар.

Пойтахташ – Ашқобод.

Забони давлатӣ – туркманӣ.

Воҳиди пулӣ – маҷнати туркманӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Туркменистон калонтарин мамлақати Осиёи Миёна мебошад. Вай 40 фоизи қаламрави онро дар бар мегирад. Сарҳади Туркменистон дар шимолу ғарб бо Ўзбекистон, Қазоқистон, аз ҷанубу шарқ бо Ўзбекистон ва Афғонистон, аз ҷануб бо Эрон ҳамхудуд мебошад. Бо воситаи баҳри Каспий ба Ҷумҳуриҳои Пасикавказ, Қазоқистон, Россия ва Эрон баромад дорад. Роҳи оҳан онро бо Эрон ва собиқ Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ мепайвандад. Бо Афғонистон тавассути роҳи автомобилгард алоқа дорад. Ҷамин тавр, мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ба Туркменистон имконият медиҳад, ки дар тиҷорати бозори ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Туркменистон мамлақати биёбонӣ мебошад. Зиёда аз 90 фоизи масоҳати онро биёбон ишғол кардааст. Релефи он ғайр аз кӯҳи начандон баланди Копедоғ боқимондааш ҳамворӣ мебошад. Ҳамворӣ 80 фоизи қаламравӣ Туркменистонро ташкил медиҳад. Иқлими он континенталии ниҳоят гарм (тобистон)-и хушк буда, боришот ниҳоят кам меборад. Аз ҳамин сабаб аз об камбағал мебошад. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар ин ҷо захираи калони газ, нефт, йод, бром, озокерит муайян карда шудааст. Халиҷи Қара-Бугоз аз намаки глаберитӣ бой мебошад. Дар шоҳаҳои кӯҳи Копедоғ сурб, руҳ, сулфур ва намаки ошӣ, калиғӣ тадқиқ карда

шудааст. Дарёи Ому аз канори шарқии мамлакат мегузарад. Дарёҳои Мурғоб, Таҷан ва Атрек пурра ба обёрӣ сарф мешаванд. Барои ҳал намудани масъалаи норасоии об канали Қароқум сахми зиёд дорад.

Аҳоли асосан дар воҳаҳо зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Асоси хоҷагии Туркманистонро соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ ташкил менамояд, ки мавқеи онро дар тақсими географии меҳнат муайян менамояд. Он соҳаҳои саноати нефт, газ, химия, истеҳсоли пахта, пӯсти қароқул ва пилларо дар бар мегирад. Гайр аз ин соҳае ҳастанд, ки маҳсулоти он барои қонегардонидани талаботи дохили мамлакат нигаронид шудааст. Ба он соҳаҳо саноати машинсозӣ, сохтмон, маводи истеъмолӣ, аз кишоварзӣ соҳаи сабзавоткорӣ, полезӣ, боғу тоқпарварӣ ва ғалакорӣ аз ҷумла шоликорӣ дохил мешаванд. Асоси саноати мамлакатро маҷмӯи нефту газ ташкил менамояд. Ин маҷмӯ ҳоло 54 фоизи маҳсулоти дохилро медиҳад.

Нефти истеҳсолшуда қисман дар заводҳои нефткоркунандаи Красноводск ва Чорчӯ кор карда мешаванд. Газ тавассути кубурҳо ба ноҳияҳои марказии Россия, Украина ва шаҳрҳои мамлакат дода мешавад. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати химия инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои он намаки главберитии Қаро-Богазголро кор мекунанд. Дар асоси коркарди газ дар Марӣ нури азотӣ, дар Чорчӯ суперфосфат (фосфаорити Қазоқистон) истеҳсол мекунанд. Дар солҳои наздик заводи истеҳсоли нурии калигӣ, пластмасс ва кубурҳои обёрикунанда сохта мешавад.

Маҷмӯи кишоварзӣю саноати Туркманистон солҳои охир тараққи карда истодааст. Дар кишоварзӣ он пахтакорӣ бартарӣ дорад. Вале аҳамияти чорводорӣ чарогоҳӣ ҳам калон аст. Замини кишт 1 фоизи қаламрави мамлакатро ташкил менамояд. Аз ин 50 фоизи он ба пахтакорӣ рост меояд. Ҳоло Туркманистон аз 2/3 ҳиссаи пахтаи мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро истеҳсол менамояд. Дар домана кӯҳии Копедоғ (водии Мурғоб) боғу тоқдорӣ, сабзавот ва ғалакорӣ, дар поёноби Амударё шоликорӣ тарақӣ ёфтааст. Баробари боғу тоқпарварӣ ва зироатчиғӣ дар воҳаҳо кирмақпарварӣ тараққи кардааст. Дар Қароқуми Шарқӣ қароқул, дар Қароқуми Ғарбӣ гӯсфандони маҳинпашм ва уштурпарварӣ тараққи ёфтааст. Аспи ахалтекинии туркманӣ дар доманакӯҳҳои Копедоғ парвариш карда мешавад. Аз пашми маҳинпашм қолини машҳури туркманӣ истеҳсол менамоянд. Дар заминаи коркарди пахта, пилла, пашму пӯст корхонаҳои саноати сабук кор мекунанд. Ин соҳаи саноат 25 фоизи маҳсулоти умумии саноати мамлакатро истеҳсол менамояд. Ба саноати хӯроқворӣ 14 фоизи он рост меояд. Ҳоло истеҳсоли

үмумии маҳсулоти дохилии Туркменистон 22,5 млрд (ба ҳар сари аҳоли 4700 доллар)-ро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунии мамлакат мавқеи асосиро роҳи оҳан ишғол менамояд. Ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ он қадар калон нест. Тавассути бандари Красноводск бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

Қаламрави Туркменистон ба се ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: ноҳияи Шарқӣ, Марказӣ ва Ғарбӣ. Аз ҳама тараққиқардаи он ноҳияи Марказӣ мебошад, ки дар он ҷо шаҳри Ашхобод ҳамчун маркази саноат, илм ва маданият воқеъ гардидааст. Дарозии роҳи оҳан 2120 километр ва автомобилӣ 13000 километрро ташкил мекунад.

Савол ва супориш

- Мавқеи мусоиди иқтисодию географияи доштани Туркменистонро аз рӯи харитаи шарқ диҳед.
1. Хусусияти қоси табиати Туркменистон дар чист?
 2. Кадом сарватҳои зеризаминӣ аҳамияти саноатӣ доранд?
 3. Дар Туркменистон кадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф ёфтанд?
 4. Комплекси кишоварзӣ-саноатии Туркменистон дар асоси ашёи хоми кадом соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфта истодааст?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави ҳозираи Туркменистон ҳоло дар асри 1-и пеш аз мелод давлати Маргиана, Парфия, Мидия ташаккул ёфта буданд. Баъд дар асри VI форсҳо, дар асри IV пеш аз мелод Искандари Мақдунӣ ин қаламравро тасарруф намуданд. Дар асрҳои IX–X ба ҳайати давлати Тоҳирӣҳо ва Сомонӣҳо дохил гардид. Сипас дар асри XI–XII салҷуқӣҳо ва мугулҳо онро забт намуданд. Соли 1881 русҳо ба қаламрави он ҳуҷум оварда, Туркменистонро ба тасарруфи худ дароварданд. Баъди инқилоби октябрӣ соли 1917, он истиқлолият ба даст даровард. Дар соли 1924 Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Туркменистон эълон карда шуд. Соли 1991 баъди барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ давлати мустақил гардид.
2. Қаламрави Туркменистон асосан дар минтақаи биёбон воқеъ гардидааст. Дар он аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли ба ҳисоби миёна дар як км мураббаъ 9,4 нафарро ташкил менамояд. Дар ноҳияҳо он 200 нафарро мерасад. Туркменистон давлати сермиллат мебошад. Дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд. Аз 3/4 ҳиссаи онро туркманҳо ташкил менамоянд. Аҳолии шаҳр ба 45 фоиз баробар аст. Афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳоли тақрибан 28,2 нафарро ташкил менамояд.

3. Гардиши тиҷорати берунии Туркменистон нисбатан ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ фаъол мебошад. Зеро дар бозори ҷаҳонӣ талабот ба газ, пахта ва ҳунарҳои дастӣ зиёд мебошад. Шарикони асосии тиҷорати берунии Туркменистон Россия, Украина, Ўзбекистон, Қазоқистон, Озарбойҷон ва Туркия мебошад.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо ба пешрафти иқтисодиёти Туркменистон сабаб шудаанд?
2. Дар ташаккул ёфтани қаламрави Туркменистон чӣ таъсир расонидааст?
3. Барои чӣ аз Туркменистон баромада рафтани русзабонҳоро ҳукумат маҳдуд намуд?
4. Чаро тиҷорати берунии Туркменистон фаъол мебошад?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишоф додани заминдорӣ дар Туркменистон чӣ намерасад?

Туркменистон сиёсати ҳозираи демографӣ худро давом медиҳад ё ки тағйир меёбад? Сабаби давом ва ё тағйир ёфтани онро фаҳмонед.

ТОҶИКИСТОН

Масоҳаташ – 143,1 ҳазор км².

Аҳолиаш – 6,5 млн нафар.

Пойтахташ – Душанбе.

Забони давлатӣ – тоҷикӣ.

Воҳиди пулӣ – сомонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Тоҷикистон дар гӯшаи Ҷанубу Шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Қаламрави онро дар шимол ва дар ҷануб роҳи оҳан бо шабакаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ пайваस्त намуда, бо роҳи оҳани собиқ ҷумҳурияхои Иттифоқи Шӯравӣ баромад дорад. Тавассути он Тоҷикистон метавонад бо мамлакатҳои

дурдасти Аврупо ва Осиё доду гирифти иқтисодӣ намояд. Дар ҷануб ба воситаи роҳи оби дарёи Панҷ ва Ому ба Афғонистон ва Ёзбекистон баромад дорад. Шоҳроҳи автомобилгарди Хоруғ – Ош имконият медиҳад, ки бо Қирғизистон ва як қисми шаҳрҳои Ёзбекистон (водии Фарғона) алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад.

Тоҷикистонро аз ҷанубу шарқ системаи қаторкӯҳҳои баланд аз мамлакатҳои ба мо ҳамсояи Ҷанубу Шарқии Осиё ҷудо мекунанд. Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ барои ба бозори ҷаҳонӣ баромадан ва инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат зарур аст, ки он бо мамлакатҳои ҷаҳон алоқаи иқтисодӣ дошта бошад. Ба ҳамин мақсад шоҳроҳи Кӯлоб–Қалъаи Хумб–Хоруғ–Қулма сохта шуд, ки қаламрави Тоҷикистонро бо шоҳроҳи Қароқурум мепайвандад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Тоҷикистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Қаламрави он аз ду қисм иборат аст: минтақаи кӯҳҳо ва ҳамвориҳо. Кӯҳҳо аз 9/10 ҳиссаи масоҳати Тоҷикистонро ташкил менамоянд. Иқлими миёнакӯҳҳо мӯътадил ва дар баландкӯҳҳо хунук мебошад. Шароит барои заминдорӣ номусоид аст. Иқлими қисми ҳамворӣ гарми континенталӣ мебошад. Дар тамоми ноҳияҳо (ғайр аз кӯҳистон) пахта парвариш мекунанд. Дар қисми ҷанубӣ мамлакат бошад пахтаи маҳиннах хеле хуб наҷъу нумӯ мекунанд. Ҳамвориҳо минтақаи яклухту пайвастаро ташкил намекунанд. Онро қаторкӯҳҳо ба водиҳои алоҳида ҷудо қарданд: водии Фарғонаи Ғарбӣ, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Қизилсую Яхсу. Мавзеҳои баланди онҳо барои лалмикории зироатҳои ғалладонагӣ мусоид мебошад.

Бо сохти геологӣ ва релефи маҳал сарватҳои зеризаминӣ ва гидроэнергетикӣ вобаста мебошад. Захираи гидроэнергетикӣ аз 1/10 ҳиссаи захираи гидроэнергетикии ИДМ-ро ташкил мекунанд. Дарозии ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон ба 30 ҳазор километр баробар аст. Ҳисоби миёнаи оби ҷоришаванда ба 80 миллиард метри мукаабро ташкил менамояд.

Тоҷикистон аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар қаламрави он 350 кони сарватҳои зеризаминӣ тадқиқ карда шудааст. Аз сарватҳои маъданӣ сурб, руҳ, мис, сурма, симоб, нуқра, тилло, вольфрам, молибден, висмут, қалъагӣ, селастин ва маъдани оҳан аҳамияти калони саноатӣ доранд.

Релефи Тоҷикистон ба ҷойгиршавии заминҳои киштшаванда низ таъсир расонида аст. Заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқ ҳамагӣ 7 фоизи қаламрави ҷумҳуриро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар водиҳо воқеъ гардиданд. Заминҳои минтақаи кӯҳӣ ва адирҳо барои кишти зироатҳои лалмӣ ва ҷарогоҳ истифода мешаванд. Релефи кӯҳӣ инчунин сабаби нобаробар ҷойгир шудани аҳоли

гардидааст. Аз ин ҷост, ки 85 фоизи аҳолии ҷумҳурӣ дар ноҳияҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ ҷойгир шудааст. Кӯҳҳо на фақат ба шароити сарватҳои табиӣ, ҷойгиршавии аҳоли, инчунин ба географияи хоҷагии халқ тобиши хоса медиҳад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Асоси хоҷагии халқи Тоҷикистонро маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ ташкил менамояд. Он ба истифодаи сарватҳои обу заминӣ ва малакаи бисёрасраи аҳоли асос ёфта аст. Таркиби он аз таркиби соҳавии маҷмӯаи кишоварзӣ саноатии мамлакатҳои Осии Марказӣ кам фарқ менамояд. Одатан дар ҳаёти он се соҳаи истеҳсолоти моддиро фарқ мекунанд: 1) Соҳаҳои кишоварзӣ (сохтмони деҳот, мелиоратсия, истеҳсоли мошинҳои соҳаи кишоварзӣ, нуриҳои минералӣ, моддаҳои захрдор, таъминоти моддию техникаӣ, муассисаҳои нақшакашию тадқиқотӣ)-ро таъмин менамоянд; 2) Соҳаҳои кишоварзӣ; 3) Соҳаи муассисаҳои кишоварзӣ (анбор ва яхдонҳо), кашондан (нақлиёт) ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (саноати сабук, хӯрокворӣ ва хӯроки омехтаи чорво) машғуланд.

Соҳаҳои кишоварзӣ – Заминдорӣ ва чорводорӣ асоси ташаккулёбии ва инкишофи маҷмӯи кишоварзӣ саноатии ҷумҳуриро ташкил менамоянд. Ин соҳаҳо вобаста ба таркиб ва дараҷаи инкишоф аз якдигар фарқ менамоянд. Заминдорӣ соҳаи асосӣ мебошад. Аммо заминҳое, ки барои кишт мувофиқанд, он қадар зиёд нестанд. Аз 4,6 млн га замини кишоварзӣ ҳамагӣ 16 фоизи он кишт карда мешавад. Боқимондаи онро ниҳолҳои бисёрсола (2,2%) замини партов (0,5%), алафзорҳо (0,5%) ва чарогоҳ (80,8%) ташкил менамояд. Дар шароити иқлими хушки Тоҷикистон заминдорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар ҷумҳурӣ обанборҳо (Қайроқум, Фарҳод, Норақ, Мӯъминобод, Селбур, Каттасой) ва каналҳои зиёде сохта шуданд. Дар айни замон замини обӣ 720,7 ҳазор гектарро ташкил менамоянд. Ҳоло барои васеъ намудани масоҳати заминҳои обёришаванда корҳои обёрикунӣ дар водии Бешкент, даштҳои Данғара, Ашт ва Ойкӯл давом дорад.

Соҳаҳои асосии заминдориро – пахтакорӣ, боғу тоқдорӣ, сабзавоткорӣ ва парвариши растаниҳои субтропикӣ ташкил менамояд. Пахта дар водии Вахш (навъи маҳиннах), ғарбии водии Фарғона ва водии Ҳисор кишт карда мешавад. Боғу тоқдорӣ дар вилояти Суғд, водии Ҳисор ва Рашт паҳн гардидааст. Растаниҳои субтропикӣ асосан дар водии Вахш парвариш карда мешаванд. Парвариши анҷибар дар ноҳияҳои Қумсангир ва Турсунзода ба роҳ монда шудааст. Тамоқпарварӣ дар ноҳияҳои Панҷакент ва Айни инкишоф ёфтааст. Сабзавотро бештар дар ноҳияҳои атрофи Душанбе ва Хучанд парвариш менамоянд. Картошка дар ноҳияҳои

кӯҳии Рашт, Циргатол, Тоҷикобод, Тавильдара, Дарбанд, Мастчоҳи кӯҳӣ ва қисман дар Панҷакенту Гонҷӣ кишт карда мешавад.

Хусусияти хоси заминдорӣ ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки дар таркиби замини қорам заминҳои лалмӣ афзалият доранд. Барои ҳамин ҳам ғалладонагӣҳо 1/2 ҳиссаи кишти умумиро ташкил менамоянд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ сопе зиёда аз 700 ҳазор тон ғалла истеҳсол менамоянд, ки 25 фоизи талаботи ҷумҳуриро қонеъ менамояд.

Чорводорӣ баъд аз заминдорӣ соҳаи дуҷоми кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар водӣ ва чарогоҳҳои қаторкӯҳи Ҳисор ғӯсфандони ҳисорӣ, дар нимбиёбони ҷанубии ҷумҳурӣ ғӯсфандони қароқӯлӣ, уштур, дар Помир ғӯсфанди маҳаллӣ ва қутос парвариш карда мешавад. Чорвои шохдори калони ширу ғӯштдиҳанда дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ паҳн гардидааст. Дар атрофи шаҳри Душанбе ва Хучанд фабрикаҳои мурғпарварӣ ташкил карда шудаанд. Дар заминаи заминдорӣ ва чорводорӣ соҳаҳои мухталифи саноати сабук ва хӯрокворӣ инкишоф ёфтанд. Соли 2002 дар таркиби маҳсулоти умумии саноат ҳиссаи саноати сабук 10% ва хӯрокворӣ 18,9%-ро ташкил намуд. Марказҳои асосии онҳо шаҳри Душанбе, Хучанд, Истравшан, Панҷакент, Исфара, Конибодом, Қўрғонтеппа ва Қўлоб мебошанд.

Аз дигар соҳаҳои саноат барои пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ маҷмӯҳои бо ҳам алоқаманди сӯзишворию энергетикӣ ва металлургия аҳамияти калон дорад. Маҷмӯи якум истеҳсоли нефт, газ, ангиштсанг ва истеҳсоли қувваи барқро дар бар мегирад. Дар ин маҷмӯъ нерӯгоҳҳои барқи Қайроқум, қаторнерӯгоҳҳои дарёҳои Варзоб ва Вахш аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Бузургтарини он истгоҳи Норақ мебошад, ки 2,7 млн кВт иқтидор дорад. Соли 2002 ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 15,3 млрд кВт-соат қувваи барқ истеҳсол карда шуд. Дар ояндаи наздик истгоҳҳои оби Роғун (3,6 млн кВт), Сангтӯда (0,8 млн кВт) ба кор мебароянд. Дар ин замина маҷмӯаи металлургии ҷумҳурӣ инкишоф меёбад. Ин маҷмӯъ як қатор корхонаҳои маъдани металлҳои рангаю қимматбаҳо, истихроҷ ва коркунандаро дар бар мегирад. Ин корхонаҳо асосан дар Тоҷикистони Шимолӣ ва Марказӣ ҷойгир шуданд. Онҳо аксарияташон силсилаи коркарди пурра надоранд. Маҳсулоти онҳо ба шакли концентрат (ордаи металл), ба фурӯш бароварда мешаванд. Дар айни замон маҷмӯи металлургӣ 54 фоизи маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол менамояд.

Калонтарин корхонаи маҷмӯи металлургии Тоҷикистон заводи алюминии Турсунзода ва тиллои Панҷакент мебошанд. Заводи алюминӣ дар асоси ашёи хоми кашондаи бурунмарзӣ кор мекунад. Баробари аз худ кардани нефелину сенити қони Тўрпӣ (ноҳияи Рашт) завод аз ашёи хоми маҳаллӣ таъмин мегардад.

Қисми асосии таркиби қаламрави саноати ҷумҳуриро маҷмӯи байни ноҳиявию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ ташкил менамояд. Вай аз якҷанд ҳалқаҳои истеҳсоли ташаккул ёфта аст, ки онҳоро сикли истеҳсоли менаманд. Он дар асоси робитаҳои устувори истеҳсолии ба ҳам алоқаманд, ки дар атрофи як истеҳсолоти асосӣ инкишоф ёфтанд, ташаккул меёбад. Чунин сиклҳои истеҳсоли вобаста ба намудҳои ашёи хом ва манбаи сӯзишворию энергия гуногун мешаванд. Онҳо асоси ҳама гуна маҷмӯҳои минтақавию истеҳсоли (ноҳиявӣ ва байни ноҳиявӣ)-ро ташкил менамоянд. Маҷмӯи минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ маҷмӯи истеҳсолии байниноҳиявӣ (ноҳияҳои иқтисодӣ) мебошад. Ҳоло дар қаламрави он асосан дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва сӯзишворию қувваи барқ сиклҳои мухталифи истеҳсоли ба мисли сикли истеҳсолии газоэнергохимиявӣ, электрохимиявӣ, гидро-электрометаллургӣ, кишоварзию саноатӣ ва индустриалию сохтмонӣ ташаккул ва инкишоф ёфтаанд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли ба 1,14 ҳазор долларро ташкил медиҳад.

Нақлиёт. Дар робитаҳои иқтисодию дохилӣ ва бурунмарзии Тоҷикистон нақлиёт аҳамияти ниҳоят калон дорад. Аммо вобаста ба мураккабии рельеф қаламрави ҷумҳурӣ аз шабакаи нақлиёт, пеш аз ҳама аз роҳи оҳан он қадар таъмин нест. Роҳҳои оҳани мавҷудаи ҷумҳурӣ шохаҳои алоҳидаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ мебошад. Ба воситаи онҳо қисми асоси алоқаҳои иқтисодии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба амал бароварда мешаванд. Солҳои охир барои беҳтар намудани бор ва мусофиркашонии дохил ва байни ноҳияҳои иқтисодӣ дар қатори роҳи оҳани мавҷуда (Хавос–Хуҷанд–Конибодом–Исфара, Тирмиз–Душанбе, Тирмиз–Қўрғонтеппа–Ёвон) роҳи оҳани Қўрғонтеппа–Кўлоб сохта шуд. Дар оянда сохтмони роҳи оҳани Кофарниҳон–Файзобод ва Самарқанд–Панҷакент дар назар дошта шудааст.

Дар боркашонии дохилӣ ва байниноҳиявӣ нақлиёти автомобилӣ аҳамияти кулӣ дорад. Тақрибан 90 фоизи боркашонии дохили ҷумҳурӣ ба воситаи нақлиёти автомобилӣ амалӣ гардонида мешавад. Роҳҳои асосии автомобилӣ, ки ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳуриро бо ҳамдигар мепайванданд (Душанбе–Хуҷанд, Душанбе–Хоруғ, Ош–Хоруғ) ва баромади ҷумҳурии моро бо Қирғизистон ва Ўзбекистон таъмин менамоянд, мавсимӣ мебошанд. Барои дар давоми сол амал кардани роҳи автомобилгарди Душанбе–Хуҷанд, соли 1999 кандани нақти (роҳи зери кӯҳӣ) аз баи Анзоб оғоз ёфт. Ба ҳамин мақсад роҳи нави Кўлоб–Қалъаихум–Хоруғ сохта шуд. Он боркашонии мунтазамро ба Вилояти Бадахшони Кӯҳӣ таъмин менамояд.

Соли 2004 роҳи мошингарди Душанбе–Кулоб–Хоруғ тавассути ағбаи Кулма ба шоҳроҳи байналмилалии Қароқурум пайваст карда шуд. Ин роҳ алоқаи иқтисодии ҷумҳурии моро бо мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқии Осиё таъмин менамояд. Сохтани панҷ кӯпруки аз болои дарёи Панҷ ҷумҳуриро бо давлати Афғонистон ва Покистон мепайвандад. Роҳи автомобилии Саратош Қирғизистон сохта шуда истодааст. Нақлиёти обӣ ва қубурӣ асосан аҳамияти маҳаллӣ доранд. Тавассути нақлиёти ҳавоӣ мусофиркашӣ ва баъзан боркашонии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба ҷо оварда мешавад. Ҳоло Тоҷикистон дорои 480 километр роҳи оҳан ва 29900 километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Савол ва сулориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии ҷумҳурӣ бақо диҳед.
2. Иқлими Тоҷикистон барои инкишофи кишоварзӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?
3. Қаламрави Тоҷикистон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ ганӣ аст?
4. Асоси кочагии халқи Тоҷикистонро кадом маҷмӯи истехсоли ташкил менамояд?
5. Инкишофи кадом соҳаҳои саноат ба тараққиёти кишоварзӣ вобаста мебошанд?
6. Маҷмӯи сузишвории энергетикӣ кадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?
7. Қалонтарин корхонаҳои маҷмӯи металлургии Тоҷикистон (металлургияи ранга) кадомҳоянд?
8. Дар маҷмӯаи минтақавию истехсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ кадом синклҳои истехсоли инкишоф ёфтаанд?
9. Кадом намуди нақлиёт дар алоқаи иқтисодӣ бурунмарзӣ бартарӣ дорад?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави Тоҷикистон аз давраҳои қадим инҷониб аҳоли маскун шуда буд. Он гоҳе ба дасти як империя ва гоҳе ба дасти дигари он мегузашт. Дар асри VI то мелод қаламрави онро форсҳо ва дар асри IV Искандари Мақдунӣ тасарруф кард. Баъд дар асри III пеш аз мелод ба ҳайати шоҳигарии Юнону Бохтария ва Кӯшонихо дохил мешуд. Дар асри VIII бошад, арабҳо тасарруф карданд. Сипас дар асри IX–X ба ҳайати сулолаи Сомониён – асосгузори давлати тоҷикон дохил шуд, ки дар асри XIII онро мугулҳо забт намуданд. Соли 1868 ин қаламравро Россия базӯрӣ ба худ ҳамроҳ намуд. Баъди инқилоби Октябри соли 1924 аввал Ҷумҳурии автономӣ, баъд дар соли 1929 Ҷумҳурии Шӯравӣ сотсиалистии Тоҷикистон эълон карда шуд. Дар соли 1991 баъди барҳам хурдани собиқ Шӯравӣ давлати мустақил гардид.

2. Вобаста ба урфу одат ва анъана афзоиши табиӣ аҳоли дар Тоҷикистон зиёд аст.
Соли 2000-ум афзоиши табиӣ аҳоли ба ҳар 1000 нафар 27 касро ташкил намуд. Зичии аҳоли дар як км. мураббаъ 43.8 нафарро ташкил менамояд. Дар вилояти Сӯғд ба 74.8, дар Хатлон ба 88.5, дар Бадахшони Кӯҳӣ ба 3.2 нафар баробар аст. Тоҷикистон мамлақати сермиллат мебошад. Зиёда аз 63 фоизи онро тоҷикон ташкил менамоянд.
3. Вазъияти мураккаби сиёсӣ, ки Тоҷикистон аз сар гузаронид, алоқаи иқтисодии онро бо дигар давлатҳои ҷаҳон душвор гардонид. Ба ин нигоҳ накарда, дар айни замон бо Россия, Қазоқистон, Украина, Ўзбекистон ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодии доимӣ дорад. Тиҷорати берунӣ оҳиста-оҳиста бо мамлақатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Чин, мамлақатҳои Шарқи Наздик ва Миёна барқарор шуда истодааст. Дар айни замон содироти ҷумҳурий 737 воридоти он 721 млн долларро ташкил менамояд. Минбаъд инкишоф ёфтани тиҷорати беруна ба пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурий вобаста мебошад.

Худатонро санҷед

1. Инкишофи хоҷагии ҳалқи Тоҷикистон ба табиати он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Ташаккул ёфтани қаламрави Тоҷикистон чӣ тавр ҷараён гирифт?
3. Дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳолии Тоҷикистон ба чӣ вобастагӣ дорад?
4. Тоҷикистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодӣ дорад?

Аз нигоҳи шумо

Барон он ки Тоҷикистон худро бо галла таъмин намояд, чӣ бояд кард?

Ба шохроҳи Қароқурум баромадани Тоҷикистон алоқаи иқтисодии онро бехтар карда метавонад ё не? Агар бехтар карда тавонад, чӣ тавр?

ҚИРҒИЗИСТОН

Масоҳаташ – 198,5 ҳазор км².

Аҳолиаш – 5,0 млн нафар.

Пойтахташ – Бишкек.

Забони давлатӣ – қирғизӣ.

Воҳиди пулӣ – сом.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Қирғизистон дар канори ҷанубу шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Аз ҷиҳати мавқеи иқтисодию географӣ ва шароити иқлимӣ хусусияти инкишофи хоҷагӣ дар байни Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон мавқеи хосро ишғол менамояд. Қаторкӯҳи Тянь-Шан қаламрави Қирғизистонро ба қисмҳои алоҳида ҷудо менамояд: Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ. Қаламрави онро дар шимол роҳи оҳан ба Қазоқистон, дар ҷанубу ғарб ба Ўзбекистон пайваст мекунад. Тавассути онҳо Қирғизистон бо мамлакатҳои дуру наздик доду гирифтӣ иқтисодӣ дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қирғизистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи қаламрави онро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳои сатҳашон ноҳамвор ташкил менамоянд. Тақрибан 60 фоизи қаламрави Қирғизистон барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад. Вобаста ба сатҳи маҳал иқлими он мухталиф аст. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими ҷанубии Қирғизистон ва Украина, иқлими қисми водии Фарғонагӣ ба иқлими Осиёи Марказӣ шабоҳат дорад. Дар ҳамвориҳои доманакӯҳӣ боришот аз ҳама бештар дар моҳҳои апрелу май ва дар минтақаи кӯҳҳо бошад, ба нимаи аввали тобистон (июл) рост меояд.

Дарёҳои Қирғизистон ба ҳавзаи дарёи Сир дохил мешаванд. Калонтарини он дарёи Нарин буда, аз сарвати энергетикӣ бой мебошад. Як қисми онро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мекунанд. Дарёҳо на фақат аҳамияти энергетикӣ, инчунин аҳамияти обёрӣ доранд. Вобаста ба релеф ва мухталифии шароити иқлимӣ, хок ва наботот ба таври амудӣ паҳн гардидааст. Дар минтақаи аз ҳама поёни (то 1250 м) хоки хокистарранг, дар баландиҳои то 2000 м хоки дорчинии равшан, дорчинии норавшан, сиёҳхок ва дар баландии то 3000 м хоқҳои сиёҳхоку марғузурӣ, дар баландии 4000 м хоки марғузори кӯҳӣ ба назар мерасанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави Қирғизистон захираи калони сурмаю симоб, металлҳои

ранга ва инчунин ангишт, обҳои маъданӣ, ашёи хоми маҳсуноти сохтмон муайян карда шуданд. Ҳамин тавр, шароит ва сарватҳои табиии Қирғизистон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа имконият медиҳад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Хоҷагии халқи Қирғизистон бисёрсоҳа мебошад. Дар таркиби он мавқеи асосиро маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ ишғол менамояд. Асоси ин маҷмӯро чорводорӣ ва заминдорӣ ташкил мекунад. Чорводорӣ ба парвариши ғӯсфандони ниммаҳин ва маҳинпашм, чорвои калони шохдор ва асп махсус гардонида шудааст. Соли 2003 саршумори ғӯсфанду буз 3,8 чорвои калон бошад 1,0 млн сарро ташкил намуд. Дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Қирғизистон аз ҷиҳати истеҳсоли ғӯшт ва пашм ҷои сеюмро ишғол менамояд. Дар зироаткорӣ ҷои аввалро кишти лаблабуи қанд, зироатҳои нахдиҳанда, тамоку ва кӯкнор ишғол менамоянд. Дар заминҳои палмӣ ва обёришаванда ғалла кишт менамоянд. Қирғизистон аз ғалла худашро таъмин менамояд. Дар водии Фарғона ва Чу боғу тоқпарварӣ инкишоф ёфтааст. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати хӯрокворӣ (ғӯшторкунӣ, равғану панирпазӣ, равғанкашӣ) ва сабук (истеҳсоли матоъи пахта, шоҳӣ, моҳут, пойафзол ва маҳсулоти дӯзандагӣ) инкишоф ёфтанд. Соли 2002 ин соҳаҳо мутобиқан 7–15 фоизи умумии саноатро медод. Мошинсозӣ барои қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ нигаронида шудааст. Вай барои соҳаи кишоварзӣю мошинаю механизмҳо, мошини боркаш ва таҷҳизот барои саноати хӯрокворӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар соҳаҳои махсусгардонида дар Қирғизистон металлургияи ранга тараққӣ кардааст. Ин соҳа истеҳсол ва коркарди сурма, симоб, сурб, руҳ ва тиллоро дар бар мегирад. Захираи калони манбаъҳои обӣ дар оянда соҳаи гидроэнергетикиро ба соҳаи махсусгардонидаи саноат табдил медиҳад. Ҳоло дар дарёи Нарин истгоҳҳои барқӣ (ГЭС)-и Тоқтагул ва Курксай сохта шудаанд. Истеҳсоли қувваи барқ соли 2002, 11,9 млрд кВт-соатро ташкил намуд. Саноати сӯзишворӣ (истеҳсоли нефт, газ ва ангишт), аҳамияти маҳалӣ доранд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 14,0 млрд доллар (ба ҳар сари аҳоли 2800 доллар)-ро ташкил мекунад.

Дар нақлиёти Қирғизистон вобаста ба мураккабии релеф асосан роҳҳои автомобилӣ инкишоф ёфтааст. Вай қисмҳои алоҳидаи қаламрави Қирғизистон, водии Фарғона, Чу, Талас, фурӯҳамидаи Исиққул ва Тянь-шонӣ кӯҳиро бо ҳам мепайвандад. Роҳи Ош-Хоруғ Қирғизистонро бо Тоҷикистон пайваст менамояд. Роҳи оҳан он қадар инкишоф наёфтааст. Ҳамаги 370 километр роҳи оҳан дорад, ки тавассути он боркашонии бурунмарзии мамлакат ба амал бароварда мешавад. Роҳи автомобилӣ 30300 километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қирғизистон ба ду зерноҳияи иқтисодӣ (Қирғизистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ) ҷудо мешавад. Қирғизистони Шимолӣ зерноҳияи аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта ба ҳисоб меравад. Он аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми зиёди ғаллаю маҳсулоти ҷорводориро истеҳсол менамояд.

Дар айни замон иқтисодиёти Қирғизистон давраи гузаришро аз саргузаронида истодааст.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодии географии Қирғизистон баҳои иқтисодӣ диқад.
2. Барои чӣ ба кӯҳсор будани қаламрави Қирғизистон нигоҳ накарда зиёда аз индони он барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад.
3. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими кадом давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шабоҳат дорад?
4. Қаламрави Қирғизистон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой мебошад?
5. Барои чӣ дар таркиби ҳоҷагии халқи Қирғизистон маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.
6. Кадом соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ соҳаҳои махсусгардонидани Қирғизистон ба ҳисоб меравад?
7. Кадом қисми Қирғизистон бештар тараққӣ кардааст?

Маводи иловагӣ

1. Қабилаҳои қирғиз аз сароби Енисей дар зери фишори гунҳо, баъд муғулҳо ба қаламрави кунунии Қирғизистон маскун шуданд. Аз асри VI то XII қаламрави имрӯзаи Қирғизистон дар зери тасаруфи туркҳо буд. Дар асри XII муғулҳо забт намуданд. Баъд дар асри XVII ба ҳайати хонигарии Ойрат ва дар асри XIX ба ҳайати хонигарии Қўқанд дохил мешуд. Соли 1876 ба Россия муттаҳид карда шуд. Он ҳамчун қисми Туркистон соли 1918 озод гардид ва дар қаламрави он ҳокимияти Шўравӣ барпо гардид. Солҳои 1924–1926 вилояти автономӣ, баъд соли 1936 ҷумҳурии иттифоқӣ эълон карда шуд. Соли 1991 баъди пош хурдани собиқ Шўравӣ истиқлолият ба даст даровард.
2. Дар қаламрави Қирғизистон зичии аҳоли ба ҳисоби миёна 23 нафарро ташкил менамояд. Дар водии Чу ва Фарғона зичии аҳоли аз ин якчанд маротиба зиёд аст. Афзоиши табиӣи аҳоли дар 1000 нафар аҳоли 16 нафарро ташкил менамояд. Дар таркиби аҳоли қирғизҳо 58,6 фоизро ташкил менамояд. Аҳолии шаҳр 35 фоизи аҳолиро дар бар мегирад.
3. Баъди ба даст даровардани истиқлолият дар муносибати тиҷоратии берунӣ дигаргунии ҷиддӣ ба амал наомадааст. Шарикони асосии тиҷоратии берунии Қирғизистон Россия, Украина, Ўзбекистон,

Қазоқистон ва дигар давлатҳои ИДМ мебошад. Соли 2002 дар тичорати берунаи Қирғизистон содирот 486, воридот 587 млн долларро ташкил намуд. Аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ ва фирмаҳои хориҷӣ барои ташаккул додани муносибати иқтисодии бозоргонӣ дар соҳаи металлургияи ранга, электроэнергетика ва ғайра кӯмак расонида мешавад.

Худатонро санҷед

1. Чаро дар Қирғизистон чорводорӣ соҳаи махсус гардонида ба ҳисоб меравад?
2. Давраҳои ташаккулёбии қаламрави Қирғизистон ба чӣ вобаста аст?
3. Аз чӣ сабаб солҳои охир ҳиссаи қирғизҳо дар таркиби аҳолии Афғонистон афзуд?
4. Қирғизистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодӣ дорад?

Аз нигоҳи шумо

Барои чӣ ташкилотҳо ва фирмаҳои байналхалқӣ ба соҳаи металлургияи ранга ва электроэнергетикӣ кӯмак мерасонанд?

Дар оянда дар Қирғизистон кадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф меёбад?

ҲИНДУСТОН

Масоҳаташ – 3287,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 1,0 млрд нафар.

Пойтахташ – Деҳлӣ.

Забони давлатӣ – ҳиндӣ.

Воҳиди пулӣ – рупияи ҳинду.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҳиндустон дар қисми Ҷанубии Осиё воқеъ гардида аст. Қисми зиёди қаламрави онро аз мамлакатҳои ҳамсоя ҳудуди табиӣю географӣ ҷудо менамояд, ҳудуди онро аз шимол қаторкӯҳҳои Ҳимолой, Қароқурум, аз ғарб биёбони Тар, баҳри Араб, аз шарқ халиҷи Банғола ихота карданд. Ба ин нигоҳ накарда мавқеи марказӣ доштани Ҳиндустон дар Ҷанубии Осиё мавқеи иқтисодию географии онро барои пешрафти иқтисодиёт мусоид

менамояд. Ба он хотир, ки Ҳиндустон дар сари роҳҳои муҳимми баҳрӣ, хушигард ва ҳавоӣ ҷойгир шудааст, ин роҳҳо мамлакатҳои Аврупо, Африко, Шарқи Наздикро бо мамлакатҳои ҳавзаи Уқёнуси Ҳинд ва Ором пайваст менамояд. Ин аз як тараф алоқаю иқтисодиёти Ҳиндустонро бо он мамлакатҳо беҳтар ва аз дигар тараф дар баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти он кӯмак мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Вобаста ба бузургии масоҳат (аз шимол ба ҷануб дар масофаи 3200 ва аз ғарб ба шарқ 2700 километр қашол ёфтааст) шароит ва сарватҳои табиӣ Ҳиндустон ниҳоят мухталифанд. Заминаи пешакии табиӣ қаламрави он барои инкишоф додани саноат ва кишоварзӣ хеле мусоид мебошад. Пеш аз ҳама мамлакат дорои захираи калони сарватҳои зеризаминӣ, минералӣ, маъданӣ мебошад. Аз ҷумла, захираи маъдани оҳан 22,4 миллиард тоннаро ташкил менамояд. Дар таркиби маъдан то 70 фоиз оҳан мавҷудаст. Қисми асосии он дар ҳавзаи Сингбжум ва Ҳиндустони Марказӣ ҷойгир шудааст. Аз дигар намуди маъданҳо марганес, хромит ва боксит захираи калон доранд. Захираи ангишти коксдиҳанда 3, ангишти сиёҳтоб 125 миллиард тоннаро ташкил менамояд. Ҳавзаҳои калони онҳо дар водии дарёи Дамодар ва Ҳиндустони Ҷанубӣ воқеъ гардиданд. Дар водии дарёи Брахманпутра ва Ҳиндустони Ғарбӣ конҳои нафт ва газ тадқиқ карда шуданд. Регҳои соҳили Ҳиндустон бошад, аз захираи унсурҳои радиоактивӣ бой мебошад. Дар қисмҳои алоҳидаи мамлакат инчунин захираи графит, магнезит, слюда ва ашё барои истеҳсоли масуноти сохтмонӣ муайян карда шуданд.

Дарёҳои мамлакат дорои захираи начандон калон нерӯи барқӣ мебошад. Истгоҳҳои, ки дар дарёҳо сохта мешаванд, барои 40 млн кВт қувваи барқ истеҳсол намудан иқтидор доранд. Аз сабаби истифодаи зиёди об дар кишоварзӣ барои истеҳсоли қувваи барқ пурра истифода бурдани захираи нерӯи барқии дарёҳо ғайри имкон мебошад.

Шароити табиӣ мамлакат барои инкишофи кишоварзии серсоҳа мусоидат менамояд. Аз қисми миёнаи қаламрави Ҳиндустон хатти тропикии Шимолӣ мегузарад, ки дар минтақаи иқлими муссонии субтропикӣ ва тропикӣ воқеъ гардидааст. Ҳарорати миёнаи солона дар қисми зиёди қаламрави мамлакат +23–28 дараҷа, дар минтақаи кӯҳҳои баланд аз 0 дараҷа паст мефарояд. Барои иқлими муссонӣ (мавсимӣ) дар давоми сол нобаробар тақсим шудани боришот хос мебошад. Зиёда аз 80 фоизи боришот ба фасли тобистон рост меояд. Дар ҳамвори Бангол аз 1500 то 2500 мм, дар суфақӯҳи Декан бошад, аз 1500 мм камтар боришот меборад. Зимистон давраи камбориш мебошад. Дар ин давра кишоварзӣ ба обҳои сунъӣ мӯҳтоҷ аст.

Истифода бурдани обёрии сунъи самаранокии истифодабари хокро беҳтар менамояд. Хок вобаста ба ҷинсҳои хокҳосилкунанда ва мавҷудияти моддаҳои пӯсида гуногун мешаванд. Дар водии дарёҳои хоки ҳосилхези алювалӣ, дар суфакӯҳи Декан хоки гилии сиёҳ паҳн гардиданд. Дар мавзёҳои, ки боришот аз ҳад зиёд меборад, хоки сурхча ва зардтоб паҳн шуданд. Чарогоҳҳои мамлакат камалаф мебошад. Дар давраи беборишӣ алафҳо хушк мешаванд. Чарогоҳҳои субалпӣ аз сабаби аз маҳалҳои аҳолинишин дур ҷойгир шуданашон суст истифода бурда мешавад. Як қисми масоҳати мамлакатро ҷангал ва бутазорҳои ишғол намуданд. Онҳо 1/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр шароит ва сарватҳои табиӣи Ҳиндустон барои инкишоф ёфтани саноат ва кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Аҳоли. Ҳиндустон яке аз мамлакатҳои аст, ки дар он афзоиши аҳоли хеле зиёд аст. Аз ин таҳлили саршумори аҳоли, ки аз соли 1981 сар карда (ҳар 10 сол) гузаронида мешавад, гувоҳӣ медиҳад. Ҳоло дар Ҳиндустон ҳар сол 17 млн нафар аҳоли меафзояд. Агар бо ҳамин суръат аҳолии Ҳиндустон афзоиш ёбад, дар аввалҳои асри XXI аз 1,5 млрд нафар зиёд мешавад. Ин дар назди давлат якчанд масъалаҳои иҷтимоиро пеш мегузорад. Таъмин намудани аҳоли бо хӯроқа, сару либос, манзил, шуғл аз қабилҳои он масъалаҳо мебошанд. Ҳукумати Ҳиндустон ин душвориҳоро дар назар дошта, барномаи ба "низом даровардани оила"-ро қабул кард, ки мувофиқи он тавлиди зиёди кӯдакон маҳдуд карда шудааст. Шiori он "ду ба ду" мебошад.

Ҳиндустон мамлақати сермиллаттарини дунё мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 100 миллат ҳаёт ба сар мебаранд. Онҳоро мафҳуми "ҳинду" муттаҳид месозад. Забони ҳиндӣ забони давлатӣ мебошад. Ба сифати забони дуюми давлатӣ забони англисиро истифода мебаранд. Дини асосӣ индуизм мебошад. Онро қисми зиёди аҳоли парастид менамоянд. Зичии аҳоли дар ҳама қисмҳои қаламрави мамлакат як хел нест. Вай дар доманақӯҳҳои Ҳимолой дар як километр мурабаъ 2-4, дар ҳамвориҳои Ҳинду Ганг 500 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳоли дар водии дарёҳои ва ҳамвориҳои соҳилӣ ҷойгир шудааст. Қисми асосии аҳоли дар деҳот (70 фоиз) зиндагӣ менамояд. Аҳолии шаҳр ҳамагӣ 30 фоизи аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда миқдори шаҳрҳои сол то сол меафзояд. Ҳоло дар мамлакат 3 ҳазор шаҳр вучуд дорад. Калонтарини онҳо Калкута, Бомбей, Деҳлӣ ва Мадрас мебошад. Ҳиндустон ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Қаламрави он дар асоси ба ҳисоб гирифтани забон ва миллат ба якчанд иёлат тақсим карда шудааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҳиндустон мамлақати кишоварзӣ мебошад. Дар ин соҳа тақрибан 70 фоизи аҳоли шуғл дорад. Он

аз $\frac{1}{3}$ ҳиссаи даромади миллии мамлакатро медиҳад. Солҳои охир барои инкишоф додани кишоварзӣ давлат дар мамлакат ислоҳот гузаронид, ки онро "инқилоби сабз" меноманд. Мувофиқи мақсад ва талаботи ислоҳот дар мамлакат заминдорию помещикро маҳдуд намуда, ба деҳқонони безамин ва камзамин замин дода, ҳаракати ба кооперативҳо муттаҳидшудани деҳқононро дастгирӣ намуд. Мувофиқи барномаи "Тараққиёти обшинӣ" давлат ба кооперативҳо ёрдами молиявӣю техникӣ мерасонад. Дар як вақт зимни

Расми 54. Харитани иқтисодии Ҳиндустон

таҷрибаи пешқадами фермаҳои давлатӣ дар байни аъзоёни кооператив усулҳои самарабахши агротехникӣ (коркарди хок)-ро паҳн менамояд. Барои харидани тухми хушсифат, нуриҳои минералӣ ва техникаю таҷҳизотҳои соҳаи кишоварзӣ давлат қарз медиҳад. Дар шароити иқлими муссонӣ барои ба даст овардани ҳосили устувор давлат ба васеъ намудани масоҳати замини обёришаванда диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар мамлакат иншоотҳои калони гидротехникӣ сохта шуданд. Дар натиҷа масоҳати заминҳои обёришаванда ба 70 млн гектар расонида шуд. Ҳамаи ин чорабиниҳо дар шароити маҳдуд будани имконияти васеъ намудани замини кишт бо усули интенсивӣ тараққӣ додани кишоварзӣ равона карда шудааст.

Дар таркиби соҳавии кишоварзии Ҳиндустон зироатчигӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Вай тақрибан аз $\frac{4}{5}$ ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Ҳиндустон аз ҷиҳати ҷамъоварию чой, арахис (чормағзи заминӣ), рапс, ҷут ва найшакар дар ҷаҳон ҷои дуҷумро ишғол менамояд. Дар истеҳсоли ҷаҳонии тамоку ҷойи сеҷумро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати ҷамъоварию пахта ва гандум бошад, дар миқёси ҷаҳон ҷойи чаҳорумро мегирад. Ҳиндустон ба миқдори зиёд каучук ва қаҳва низ истеҳсол менамояд. Аз зироатҳои галладонагӣ бештар шолӣ, гандум, ҷав, арзан, ҷуворӣ кишт карда мешавад. Захираҳои солони гандум 45 млн тоннро ташкил менамояд. Ҳиндустон яке аз содиркунандаи калони галла мебошад. Ҳар сол 470 млн тонни онро

ба хориҷа мебаранд. Ба қатори ғалладонагиҳо зироатҳои лӯбиғи ҳам кишт менамоянд. Баробари афзудани ҷамъовариҳои ғалладона ва дигар намудҳои озӯқаворӣ аз хориҷа овардани хӯроқворӣ нисбатан кам шуд. Барои он ки солҳои охир 85 фоизи замини киштро барои парвариши хӯроқворӣ истифода мебаранд.

Чорводорӣ соҳаи дуҷумдараҷаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Ба ин нигоҳ накарда, Ҳиндустон аз ҷиҳати саршумори чорво дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Ба он тақрибан 20 фоизи саршумори чорвои ҷаҳон рост меояд. Маҳсулотнокии он ниҳоят паст мебошад. Аз сабаби норасоии ҷарогоҳ ва камлафии онҳо чорво хароб аст. Соҳаи асосии чорводорӣ чорвои шохдори калон, буз ва гӯсфандпарварӣ мебошад. Ҳоло дар Ҳиндустон 200 млн чорвои калон парвариш мекунанд. Чорвои калонро асосан ҳамчун қувваи корӣ истифода мебаранд. Ҳоло дар кишоварзии Ҳиндустон 50 фоизи аҳолии банд буда, 20 фоизи даромади миллии онро медиҳад.

Саноати Ҳиндустон асосан дар заминаи ашёи хом ва сӯзишвории маҳаллӣ инкишоф меёбад. Дар ин ҷода баъди ба даст даровардани истиқлолият (с. 1950) Ҳиндустон ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Пеш аз ҳама дар таркиби саноати мамлакат тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Баробари инкишоф ёфтани соҳаҳои анъанавии саноат (саноати сабук ва хӯроқворӣ) дар як муддати кӯтоҳ соҳаҳои ҳозирзамони саноати вазнин аз ҷумла металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ ва химиявӣ ташаккул ёфтанд. Дар баъзе соҳаҳои он сектори давлатӣ бартарӣ дорад. Хусусан саҳми давлат дар барпо намудани заминаи энергетикӣ калон аст. Дар гузашта аз 3/5 ҳиссаи қувваи барқ аз ҳисоби истифода бурдани порӯи хушк (тапақ) ва ҳезум истеҳсол карда мешуд. Дар айни замон қисми асосии қувваи барқро неругоҳҳои барқие истеҳсол менамоянд, ки дар асоси истифодаи ангишт, қувваи ҷараёни об ва энергияи атомӣ кор мекунанд. Калонтарин неругоҳи барқии обӣ дар Бхакра-Наггал, олаві дар Нейвел, атомӣ дар наздикии Бомбей сохта шуданд.

Металлургияи сиёҳ ба ашёи хом ва сӯзишворӣ маҳаллӣ таъян менамояд. Дар ин замина комбинати Бхилай – иқтидораш 2,5 млн тонна пӯлод ва заводҳои Роулкела, Дурганпур ва Бокар сохта шуданд. Аз металлургияи ранга, саноати алюминӣ бештар тараққӣ кардааст, ки дар асоси боксит ва қувваи барқии истеҳсоли обии барқӣ кор мекунад. Инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба тараққиёти саноати мошинсозӣ асос гузошт. Ҳоло Ҳиндустон таҷҳизоти саноати сабук, кӯҳӣ, металлургӣ, киштисозӣ, тепловоз, дастгоҳ, таҷҳизоти электроэнергетикӣ, мошин, трактор, трансформатор, моторҳои

электрикӣ, вагон, электровоз ва ғайра истехсол менамояд. Баъзе машинҳоро ба хориҷа мебарорад. Саноати химиявӣ асосан нуриҳои минералӣ истехсол мекунад. Аз соҳаҳои анъанавӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ инкишоф ёфтааст. Ба дараҷаи баланди тараққиёти саноати вазнин нигоҳ накарда, саноати сабук ва хӯрокворӣ аз ҷиҳати аъзиши умумии маҳсулот ҷои аввалро ишғол менамоянд. Дар ин соҳаҳо корхонаҳои хурди ҳунармандӣ ва касибӣ аҳмияти калон доранд, ки аз тарафи давлат дастгирӣ карда мешавад. Солҳои охир дар иқтисодиёти Ҳиндустон соҳаи хизматрасонӣ ва технологияи иттилоотӣ инкишоф ёфт. Ҳоло соҳаи хизматрасонӣ 41 фоизи даромади миллии мамлакатро медиҳад. Ҳоло ҳаҷми истехсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 140,2 млрд доллар (бар ҳар сари аҳоли 2540 доллар)-ро ташкил менамояд. Ҳоло соҳаи истехсоли хоҷагии халқӣ Ҳиндустон бо дараҷаи баланд тараққӣ ёфта истодаанд. Солҳои 1999–2000 нисбат ба солҳои 1998–1999 7,1 фоизро ташкил намуд.

Нақлиёт. Ҳиндустон дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бо нақлиёти нисбатан тараққӣёфтаи худ фарқ мекунад. Хусусан мамлакат дорои шабакаи зичи роҳи оҳан мебошад. Аз 3/4 ҳиссаи бор ва мусофиркашонии дохилӣ ба он рост меояд. Бо роҳи оҳан инчунин як қисми борбарорӣ ва борбиёрии бурунмарзӣ ба амал бароварда мешавад. Флоти баҳрӣ ҷавон ва нокифоя мебошад. Бинобар он Ҳиндустон барои тиҷорати хориҷӣ аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебарад. Дар айни замон Ҳиндустон дорои 61850 километр роҳи оҳан, 1970000 километр роҳи автомобилӣ ва 16180 километр роҳи обӣ дохилӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи географии Ҳиндустон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Ҳиндустон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа мусоидат мекунад ё не?
3. Афзоиши баланди аҳоли дар Ҳиндустон чӣ гуна душворихоро ба миён меоварад?
4. Баъди ба даст овардани истиқлолият дар кишварзии Ҳиндустон чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омад?
5. Дар Ҳиндустон кадом соҳаҳои саноат бо дараҷаи баланд инкишоф ёфта истодааст?

ИНДОНЕЗИЯ

Масоҳаташ – 1919,4 ҳазор км²

Аҳолиаш – 203,6 млн нафар.

Пойтахташ – **Ҷакарта**

Забони давлатӣ – **бахса индонезия.**

Воҳиди пулӣ – **рупияи индонезӣ.**

Мавқеи иқтисодию географӣ. Индонезия мамлакати ҷазирави мебошад. Вай дар 10 ҳазор ҷазираҳои хурду калони Ҷанубу Шарқи Осиё, ки дар ду тарафи хатти устуво (экватор) воқеъ гардидаанд, ҷойгир шудааст. Қаламрави он аз ғарб ба шарқ дар масофаи 5000, аз шимол ба ҷануб дар масофаи 1500 километр тӯл кашида аст. Алоқаи байни ҷазираҳо ва мамлакатҳои дуру наздик фақат тавассути нақлиёти обӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда мешавад. Ҷазираҳои ғарбии мамлакат ба роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ наздик ҷойгир шуданд. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ ба Индонезия имконият медиҳад, ки бо нақлиёти арзонтарин бо мамлакатҳои ҷаҳон тичорат ва алоқам иқтисодӣ барқарор намояд. Ин барои пешрафти иқтисодиёти он аҳамияти кулӣ дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Ҷазираҳои Индонезия дар натиҷаи ҳаракатҳои тектоникӣ ва амалиёти вулқонҳо ҳосил шудаанд. Бинобар он сатҳи онҳо ноҳамвор буда, аз қаторкӯҳҳо, кӯҳҳо, қуллаҳои вулқонӣ

Расми 55. Харитани иқтисодии Индонезия

ва фурӯҳамидаҳои байни кӯҳи иборат мебошад. Ҳамвориҳо ғайр аз қазираи Калимантан ва Суматра дар дигар қазираҳо масоҳати калонро ташкил наменамоянд.

Қаламрави Индонезия аз сабабе, ки дар ду тарафи хатти устуво (экватор) воқеъ гардидааст, дар он ҷо иқлими минтақаи экваторӣ ҳукмрон аст. Фарқияти ҳарорати миёнаи моҳона аз 1 дараҷа зиёд намешавад. Дар ин минтақа тамоми сол анбӯҳи ҳавои экваторӣ бартарӣ дорад. Миқдори боришот ва давомнокии он ба вазидани муссонҳои экваторӣ вобаста мебошад. Муссонҳои экваторӣ давоми сол мунтазам боришот меоваранд ва собзишу инкишофи мутассили наботот ва зироатро таъмин мекунад. Дар қазираҳои, ки дар доираи ҳукмронии пассати минтақаи нимқураи ҷанубӣ шомиланд, мавсими қушкӣ мушоҳида карда мешавад. Дар қазираи Сулавесӣ, ҳавзаи Барито (ҷ. Калимантан) дар натиҷаи вазидани пассати ҷанубу шарқӣ хушкӣ саҳт мешавад. Дар шароити обёрии сунъӣ дар давоми сол 2–3 ҳосил гирифтани мумкин аст.

Дар Индонезия дарёҳои пуроби кӯтоҳ бисёранд. Онҳо ҳамчун манбаи энергия, обёрӣ ва боркашонӣ истифода бурда мешаванд. Дар соҳили дарёҳо барои пешгирии обҳезиҳо дамба месозанд. Хоки қазираҳо гуногунанд. Дар водии дарёҳо хоки алювиалӣ, ботлоқӣ дар ҳамворӣ ва дар доманакӯҳҳо сурххок паҳн гардидааст. Аксари қазираҳо бо ҷангалзорҳои экваторӣ пӯшонидани шуданд. Дар қазираи Калимантан 80 дар Суматра 60 дар Ява 20 фоизи қаламравро ҷангал ишғол менамояд. Зери замини Индонезия аз баъзе намуди сарватҳои минералӣ бой аст. Дар ин ҷо захираи нефт, ангишт, маъдани оҳан, марганец, қалъагӣ, никел, бохсит, тилло ва сулфур муайян карда шудааст.

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Индонезия дар ҷаҳон ҷои панҷумро ишғол менамояд. Афзоиши табиӣи аҳоли зиёд мебошад. Ба ҳисоби миёна дар як сол 2–2.6 фоиз меафзояд. Тақрибан 78 фоизи аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Зичи аҳоли дар як километри мураббаъ аз 2 то 500 нафар фарқ менамояд. Шаҳрҳои калонтарини Индонезия Чакарта, Бандунг, Медан, Сурабая, Семаранг ва Палебанг мебошанд.

Индонезия ба қатори давлатҳои сермиллат дохил мешавад. Забони давлатӣ забони индонезӣ мебошад. Тақрибан 84 фоизи аҳоли ба дини ислом, 2 фоиз ба ҳиндуя, 4 фоиз ба насронӣ, 3 фоиз ба буддоию конфуссиячигӣ ва дигар дину мазҳабҳо эътиқод доранд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Индонезия мамлакати кишоварзии рӯ ба инкишоф мебошад. Дар тақсимои ҷаҳонии меҳнат ҳамчун

истеҳсолкунандаи маҳсулоти зироатҳои тропикӣ баромад мекунад. Тақрибан 70 фоизи аҳоли ба кишоварзӣ банд мебошад. Маҳсулоти он қариб аз 2/3 ҳиссаи молбарории хориҷиро ташкил менамояд.

Соҳаи асосӣ кишоварзӣ, зироатчиғӣ мебошад. Зироати асосии озуқаворӣ – шолӣ, чуворӣ, батат, чормағзи заминӣ, маниок ва соя мебошад. Аммо он миқдори озуқаворие, ки ҷамъоварӣ менамоянд, талаботи мамлакатро қонеъ карда наметавонад. Бинобар он ҳар сол миқдори муайяни шолиро аз хориҷа меҳарад. Барои ба бозори ҷаҳонӣ баровардан каучук, палмаи коксӣ, чой, палмаи равғандиҳанда, қаҳва, дарахти хинна (аз он доруи зидди вараҷа тайёр менамоянд), найшакар парвариш менамоянд, ки маҳсулоти онҳо барои фурӯш бароварда мешавад. Соли 2001 ба бозори ҷаҳон баровардани каучук ва қаҳва аз сабаби арзон шудани нарх кам гардид. Дар ин сол фарқат истеҳсоли равғани палма афзуд. Истеҳсоли он аз 1,5 млн тонн ба 7,2 млн тонн расид.

Чорводорӣ вобаста ба маҳдуд будани ҳӯроки чорво ва хусусияти шароити иқлимӣ дар Индонезия суст тараққӣ кардааст. Асосан чорвои корӣ, гӯсфанду буз парвариш менамоянд.

Саноат. Дар Индонезия ба гуногунии маҳсулоти кишоварзӣ ва мавҷуд будани захираи калони сарватҳои табиӣ дар таркиби саноат, соҳаҳои ашёи хоми кишоварзиро коркунанда корхонаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ бартарӣ доранд. Саноати вазнин, пеш аз ҳама энергетикӣ, металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ суст тараққӣ карда буд. Бинобар он, солҳои баъд аз ҷанги давлат ба инкишоф додани ин соҳаҳо эътибори калон мегиҳад. Даставвал бо мақсади аз қувваи барқ таъмин кардани талаботи иқтисодии рӯ ба инкишоф дар асоси истифодаи сарватҳои энергетикӣ (нефт, ангишт, нерӯи об) якҷанд истгоҳҳои барқӣ оловӣ ва обӣ сохта шуданд, ки ҳар яке онҳо 20-26 ҳазор киловат иқтидор доранд.

Саноати кӯҳӣ яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисодии Индонезия мебошад. Дар як сол зиёда аз 65 млн тонна нефт, 40 миллиард метри мукааб газ истеҳсол менамояд. Қисми зиёди онро ба Ҷопон мефурӯшад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи нефт дар заводҳои нефткоркунӣ истифода бурда мешавад. Истихроҷи ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Индонезия ба миқдори зиёд қалъагӣ, никел, боксит истеҳсол менамояд. Як қисми ордаи (концентрати) қалъагӣ дар заводи қалъагӣ гудохта шуда, боқимондаи он бо ордаи боксит ва никел ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад.

Саноати сабук ресмон, матои пахтагин, трикотаж ва халтаҳои ҷутӣ истеҳсол менамояд. Корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ биринҷ, равғани

растанӣ, маргарин, қанд, чой, қаҳва истеҳсол мекунад. Як қисми қаҳва, қанд, чой ва тамокуро ба фурӯш мебарорад.

Мошинсозӣ заминаи маҳаллӣ надошт. Бинобар он дар ибтидо дар мамлакат корхонаҳои хурди мошина васлкунӣ (автомобил) ва таъмиркунӣ сохта шуданд.

Инкишоф додани мошинсозӣ ба ташкил кардани заминаи металлургӣ вобаста мебошад. Бинобар он дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ бо кумаки Чолон ду заводи металлургӣ (дар Ява ва Суматра) сохта шуд. Аз дигар соҳаҳо дар солҳои охир заводҳои сементбарорӣ, истеҳсоли коғаз, чӯбкоркунӣ ва химиявӣ ба кор даромаданд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 610,8 млрд долларро ташкил менамояд. Дараҷаи инкишофи иқтисодӣ соли 2002 – 4 фоизро ташкил намуд.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунӣ мавқеи асосиро нақлиёти баҳрӣ ишғол менамояд. Қисми асосии боркашонӣ ба он рост меояд. Тиҷорати берунӣ низ пурра тавасути он ба амал бароварда мешавад. Аммо аз сабаби нарасидани киштиҳои тиҷоратӣ Индонезия аз флоти тиҷоратии дигар давлатҳо истифода мебарад. Нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ асосан дар ҷазираи Ява ва Суматра тараққӣ ёфтааст. Дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ нақлиёти ҳавоӣ низ васеъ истифода бурда мешавад. Дарозии хатти роҳи оҳани мамлакат 6964,0 километр, автомобилӣ бошад, 119500 километрро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба хусусияти ҳоси мавқеи иқтисодию географии Индонезия баҳои иқтисодӣ диҳед.
 2. Қаламрави Индонезия аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бӣ аст?
 3. Аҳолии Индонезия ба кадом динҳо эътиқод доранд?
 4. Дар кишоварзӣ кадом соҳа бартарӣ доранд?
 5. Дар саноат кадом соҳаҳо бештар инкишоф ёфтаанд?
-
-

ПОКИСТОН

(Ҷумҳурии исломӣ)

Масоҳаташ – 804 ҳазор км².
Аҳолиаш – 160,0 млн нафар.
Пойтахташ – Исломобод.
Забони давлатӣ – урду, англисӣ.
Воҳиди пулӣ – рупия.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсимои Ҳиндустон ташкил ёфта аст. Вай дар шарқ бо Ҳиндустон, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба Уқёнуси Ҳинд баромад дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумиҷаҳонӣ пайваст менамояд. Дар хушкӣ ду хатти роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо қаламрави Ҳиндустон ба ҳам пайваст мекунад. Ин ба Покистон имконият медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик алоқаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае кӯҳсор мебошад. Шимол ва шимолу ғарби онро кӯҳҳо ва баландиҳо ишғол намудаанд. Баландии кӯҳҳо дар шимол 4–6,5 ҳазор метрро ташкил менамояд. Аз шимол ба ҷанубу ғарб кашол ёфтааст. Ин азхудкунии қаламрав ва ба амал баровардани алоқаи дохилию беруниро душвор мегардонад.

Дар ҷанубу шарқи мамлакат ҳамвориҳои Ҳинд домана паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Бехуда нест, ки дар ин ҷо яке аз марказҳои тамаддуни қадими ҷаҳон ташаккул ёфтааст. Масоҳати Покистон дар канори шимолу ғарби платформа (қисми қадим ва устувори қишри замин)-и Ҳинд воқеъ гардидааст. Вобаста ба ин дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ муайян карда шуданд. Аз онҳо захираи маъдани оҳан, хромит, марганетс, боксит, сурб, руҳ, сурма, нефт, газ, ангишт, сулфур, барит, намаксанг ва баъзе ашёҳои маснуоти сохтмонӣ (гаҷ, оҳаксанг, гил) аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлим дар минтақаи кӯҳҳо сард мебошад. Тобистон салқину зимистон хунук аст. Дар ин ҷо хокҳои камҳосили кӯҳии дорчинӣ, кӯҳии марғзорӣ, бӯри ҷангалӣ паҳн гардиданд. Иқлими ҳамвориҳои Ҳинд ва биёбони Тар гарми хушк мебошад. Дар ҳамвориҳои Ҳинд хокҳои хокистарранг, хокистарранги дорчинӣ дар биёбони қумзор ва қумии

шӯразада бартарӣ дорад. Покистон аз ҷангал бой нест. Ҳамагӣ 3 фоизи қаламрави онро ҷангал ишғол менамояд. Қисми зиёди дарёҳо ба ҳавзаи Ҳинд мансубанд. Захираи энергетикӣ онҳо калон аст. Қисми асосии он ба шохобҳои кӯҳии дарёи Ҳинд рост меояд. Дар шароити иқлими гарм ва хушки ҳамвори Ҳинд оби дарёи Ҳинд ва шохобаҳои он дар обёрӣ васеъ истифода бурда мешавад. Тавсифи шароит ва сарватҳои табиӣ мамлакат нишон медиҳад, ки Покистон барои инкишоф додани як қатор соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ (дар сурати обёрии сунъӣ) имконият дорад.

Аҳоли. Покистон ба намуди дуҷуми тавлиди табиӣ аҳоли дохил мешавад. Ҳар сол аз ҳисоби афзоиши табиӣ тақрибан 2,5 фоиз аҳолии он меафзояд. Барои паст намудани дараҷаи тавлиди табиӣ аҳоли ҳукумати Покистон барномаи миллии қабул кард. Ба ин нигоҳ накарда дар таркиби аҳоли навҷавонон бартарӣ доранд.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама милати сершумор панҷобиҳо ва синдҳоиҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатӣ урду мебошад. Аксарияти аҳоли (98 фоиз) дини исломро парастид менамоянд. Аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ зиёда аз 205 нафар аҳоли, дар Булҷистон ҳамагӣ 7 нафар рост меояд. Тақрибан 75 фоизи аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Шаҳрҳои калони Покистон Қарачӣ, Лоҳур, Ҳайдаробод, Мултон, Исломобод мебошанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан тараққиёфта истодаи Осиёи Ҷанубӣ мебошад. То ба даст даровардани мустақилият дар иқтисодиёти он соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Саноати он аз якҷанд фабрикаҳои бофандагӣ, заводҳои қанд, ордкунӣ, корхонаҳои хурди механикӣ ва таъмири роҳи оҳан иборат буданд. Баъди қабул кардани барномаи инкишофи иқтисодӣ, ба ташаккул ва инкишофи соҳаи сармоядорӣ давлатӣ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Мувофиқи барномаи мазкур дар мамлакат иттиҳодияи тараққиёти саноат ташкил карда шуд.

Расми 56. Харитаи иқтисодии Покистон

Дар он дар баробари маблағгузори давлат инчунин сармояи хусусии миллии иштирок менамояд. Бо қувваи сармояи хусусӣ ва давлатӣ даставвал корхонаҳои калони саноатии сабук барпо карда шуданд. Дар он мавқеи асосиро саноати бофандагӣ ишғол менамояд. Онҳо асосан матои пахтагӣ (бештар аз 170 фабрика), мохутӣ, шохӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ низ инкишоф ёфт. Дар таркиби он ҳиссаи саноати қанд (зиёда аз 24 завод) калон аст. Пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе саноати вазнини тараққӣ карда тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин солҳои охир бо маблағгузори давлат, сармояи хусусӣ ва инвеститсияи хориҷӣ корхонаҳои калони саноатии энергетикӣ, металлургӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли маснуоти сохтмон сохта шуданд. Ба ин нигоҳ накарда, Покистон ҳоло ҳам аз ИМА, Англия ва Ҷопон бисёр намуди маҳсулотҳои саноатиро меҳарад.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимми иқтисодиёти Покистон ба ҳисоб меравад. Дар таркиби он мавқеи асосиро зироатчиғӣ ишғол менамояд. Заминҳои ба кишт мувофиқ 24 фоизи қаламрави мамлакатро дар бар мегирад. Заминдорӣ ба обёрии сунъӣ эҳтиёҷи калон дорад. Бинобар он дар дарёи Ҳинд ва шохобҳои он обанбор ва каналҳои зиёд сохта шудаанд. Масоҳати заминҳои обёришаванда 9 млн гектарро ташкил менамояд. Аммо дар шароити иқлими хушк гарм барои такрор кишт кардан об кифоягӣ намерасад. Ба васеъ намудани замини кишт имконият намерасад. Дар таркиби замини кишт парвариши зироатҳои хӯрокворидиҳанда (тақрибан 80 фоиз) бартарӣ дорад. Аз ғалладонагӣҳо гандум, шолӣ, ҷав, арзан, ҷуворӣ кишт мекунанд. Аз зироатҳои техникӣ асосан пахта, найшакар, тамоку парвариш менамоянд. Обчакорӣ ва боғдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар гузашта хӯрокворӣ намерасид, давлат аз хориҷа меҳарид. Ҳоло Покистон худастро аз хӯрокворӣ таъмин мекунад.

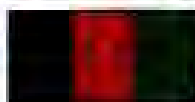
Чорводорӣ соҳаи дуюмдараҷа мебошад. Дар он парвариши чорвои корӣ афзалият дорад. Солҳои охир фермаҳои парвариши чорвои гӯшту ширдиҳанда ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои хушк ва камбориш гӯсфанд, буз ва уштур парвариш менамоянд. Аз баҳр моҳӣ шикор карда мешавад. Ҳоло кишоварзӣ 25 фоизи маҳсулоти умумии дохилии мамлакатро истеҳсол менамояд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 360,0 млрд (ба ҳар сари аҳоли 2100) долларро ташкил менамояд. Дар содироти Покистон пахта, маҳсулоти бофандагӣ, либос, биринҷ, пӯст, қолин дар воридоти он мошинҳо, таҷҳизот, нефт, маҳсулоти нефтӣ, таҷҳизоти нақлиёт, ғалладона ва лубиёгӣҳо бартарӣ дорад. Шарикони тиҷоратии берунаи Покистон ИМА, Гонконг, Англия, Олмон, ЭМА, Ҷопон, Малазия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Нақлиёт. Покистон дорои бештар аз 8823 километр роҳи оҳан ва 58 000 километр роҳи мошингард мебошад. Шоҳроҳи асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноатии мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваст менамояд. Нақлиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро менамояд. Флоти тиҷоратӣ давлатӣ кунонида шудааст. Аз сабаби кам будани киштиҳои тиҷоратӣ он талаботи рӯзафзуни боркашонии мамлакатро пурра қонеъ карда наметавонад. Бинобар он қисми зиёди борро киштиҳои ширкатҳои хориҷӣ мекашонанд. Солҳои охир дар боркашонии дохилӣ ва бурунмарзӣ нақлиёти ҳавоӣ аҳамияти калон пайдо намуд. Дарозии хатти роҳи оҳан 8773 километр, автомобилӣ 101315 километрро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба мавқеи иқтисодию географияи Покистон баҳо диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Покистон барои инкишофи соҳаҳои – хоҷагӣ (саноат, кишоварзӣ, нақлиёт) то чӣ андоза мусоидат менамояд?
3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташкил менамоянд ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Саноат ва кишоварзии Покистон дар кадом давра тараққӣ кард.
5. Барои инкишофи ҳаматарафӣи заминдорӣ чӣ ҳалал мерасонад?

АФҶОНИСТОН

Масоҳаташ – 652 ҳазор км².

Аҳолиаш – 21,5 млн нафар.

Пойтахташ – Кобул.

Забони давлатӣ – пушту ва дарӣ.

Воҳиди пулӣ – афғонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Афғонистон дар ҷанубу ғарбии Осиё воқеъ гардидааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ўзбекистону Туркманистон аз ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва аз ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хатти сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Ин алоқаи онро бо баъзе давлатҳои ҳамсоя номусоид

менамояд. Алоқаи мамлакат бо онҳо тавассути роҳи ағбаҳо ба амал бароварда мешавад, ки зимистон баста мегардад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Афғонистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Аз 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфакӯҳҳо ишғол менамоянд. Аз доманаи шимолии Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст шуда меравад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то ҳавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад. Барои заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамвориҳо мувофиқ мебошанд. Сарватҳои табиӣ Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави он намудҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангишт, марганец, хромит, тилло, маъдани металлҳои ранга, нодир, графит, кибрит (гӯгирд), намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шуданд. Аз мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибирғон нефт ва газ ёфтанд, ки аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлими Афғонистон континенталӣ мебошад. Бо зимистони хунук ва тобистони бебориш фарқ мекунад. Зимистон хусусан дар кӯҳҳо ниҳоят хуноки дарозмудат, дар ҳамвориҳо мулоим ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи июл 24–32 дараҷа дар баландҳои 2500–4000 метр то +10 паст мешавад. Дар ҳамвориҳо ҳарорати миёнаи январ аз 0 дараҷа то –8 дараҷа тағйир меёбад. Боришот кам аст. Дар ҳамвориҳои ҷанубии мамлакат дар як сол 40–45 мм, дар суфакӯҳҳои дохилӣ 200–250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон

Расми 57. Харитаи иқтисодии Афғонистон

мавсимӣ мебошанд. Дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд сар мешаванд ва дорои иқтидори калони энергетикӣ мебошанд. Дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Қарирруд, Фарахруд, Ҳилманд, Кобул ва Ому мебошанд.

Ҳоки қаламрави Афғонистон гуногун аст. Дар ин ҷо хокҳои тира, хокистарранги кӯҳӣ, марғзори кӯҳӣ дорчини кӯҳӣ паҳн гарди

данд. Набототи Афғонистон асосан аз растаниҳои даштӣ, биёбонӣ ва бутазорҳо иборатанд. Фақат дар кӯҳҳои Сафедкӯҳ ва Асмори Нуристон дарахтони сӯзанбарг, тӯс, финдик, арча, бодом, чормағз, ангури ёбой ва ғайра паҳн гардиданд. Дар таркиби набототи Афғонистон растаниҳои доругӣ бисёранд.

Аҳоли. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди тавлид ғавти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби ҷинсӣ аҳолии мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 26 нафар мебошад. Дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил менамояд. Зиёда аз 3,0 млн нафар аҳоли ҳаёти бодиянишинӣ мегузаронанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 15 ҷоизи аҳоли зиндагӣ мекунанд. Аз ҳама шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Кундуз мебошанд.

Афғонистон мамлакати сермиллат аст. Дар ин ҷо тақрибан зиёда аз 20 халқият ҳаёт ба сар мебарад. Бештар аз 50 ҷоизи онро паштуҳо ташкил мекунанд. Ғайр аз паштуҳо дар он ҷо тоҷикон, ўзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳоли талаф ёфт. Тақрибан 23 ҷоизи аҳоли қашоқона зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умуми хоҷагӣ. Афғонистон мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсодаҳои охир иқтисодиёти он ба баъзе пешравиҳо ноил гардид. Асоси иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил менамояд. Дар кишоварзӣ зиёда аз 85 ҷоизи аҳоли кор мекунанд. Он 60 ҷоизи даромади миллиро медиҳад. Боқимонда 40 ҷоизи онро хизматрасонӣ ва саноат медиҳад. Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохилӣ инкишоф ёфтааст. Тақрибан 70 ҷоизи замини кишт ба ноҳияҳои Шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладон кишт карда мешавад, қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Он зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техникӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои рағандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироатчиғӣ боғу тоқдорӣ низ васеъ паҳн гардидааст. Бештар дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаған, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаи анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан гӯсфандони гӯшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунанд. Дар даштҳои хушк қароқулпарварӣ ривож гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори гӯсфанди қароқули дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол мекард. Аз чорвои калон бештар чорвои корӣ парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ бузпарварӣ инкишоф ёфта аст.

Саноат дар Афғонистон суст тараққи кардааст. Вай танҳо 21,8 фоизи даромади миллиро медиҳад. Сохтмони заводи фабрикаҳои ҳозиразамон аз охири солҳои 30-юм ибтидо ёфта буд. Асосан корхонаҳои на чандон калони саноати сабук ва хӯрокворӣ (давлатӣ) сохта шудаанд. Аз саноати сабук бештар соҳаи бофандагӣ тараққи кардааст. Онҳо матоъҳои пахтагӣ, мохути, шохӣ, вискозӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Аз саноати хӯрокворӣ калонтаринаш соҳаи қандистеҳсокуни ва равғанкашӣ мебошад.

Саноати вазнин асосан аз корхонаҳои таъмиркуни, истеҳсоли олотҳои оддии кишоварзӣ, заводи истеҳсоли нурии азотӣ, истеҳсоли масуноти сохтмон ва ғайра иборатанд. Саноати кӯҳӣ то солҳои ҷанги шаҳрвандӣ газ, ангишт, намаки ошӣ, маъдани оҳан, мис, қӯрғошим, берилла, олтингӯгирд, мәрмар, талк ва ғайра истеҳсол мекард. Саноати электроэнергетикӣ якҷанд истоғҳои оби барқиро дар бар мегирад. Солҳои охир истоғи оби барқии Саробӣ, Нағлу ва оловӣ дар Мазори Шариф сохта шуда буданд.

Дар таркиби саноати Афғонистон касибӣ ва ҳунармандӣ маҳуми хос дорад. Вай аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳад. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 17,2 млрд (ба ҳар сари аҳоли 800 доллар) долларро ташкил менамуд. То саршавии ҷанги шаҳрвандӣ Афғонистон ба бозори ҷаҳон газ, мева, чормағз, қолинҳои дастӣ бофта, пашм, пахта ва пӯсти қароқӯлӣ мебаровард. Аз хориҷа асосан маҳсулоти коркарди нефт ва хӯрокворӣ меорад.

Нақлиёт. Намуди асосии нақлиёт автомобилӣ мебошад. Дарозии он 21 ҳазор километрро ташкил менамояд. Муҳимтарини он роҳи Кобул–Шерхон, Кушка–Ҳирот–Қандаҳор, Пули Қумрӣ–Мазори Шариф–Шибиргон мебошанд. Нақлиёти оби он қадар аҳамияти калон надорад. Фурӯдгоҳҳои Кобул ва Қанаҳор ҳавопаймоҳои мамлакатҳои гуногунро қабул мекунанд. Аз Кушка то Турғундӣ 7 километр роҳи оҳан амал мекунанд. Дар тиҷорати берунии Афғонистон содирот 98 млн долларро ташкил менамояд. Шарикони тиҷоратии берунии Афғонистон ИМА, Фаронса, Покистон, Туркия мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географӣ Афғонистон баҳо диҳед.
2. Афғонистон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Афғонистонро кадом миллатҳо ташкил менамоянд?
4. Кадом соҳаи хоҷагӣ дар иқтисодиёти Афғонистон мавқеи асосиро ишғол менамояд?
5. Барои чӣ дар Афғонистон нақлиёти роҳи оҳан инкишоф наёфтааст?

ЭРОН

Масоҳаташ – 1648,0 ҳазор км².

Аҳолиаш – 64,6 млн нафар.

Пойтахташ – Техрон.

Забони давлатӣ – форсӣ.

Воҳиди пулӣ – риёл.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Эрон дар Ҷанубу Ғирбии Осиё воқеъ гардидааст. Мавқеи иқтисодию географии он ниҳоят мувофиқ мебошад. Дар шимол бо Арманистону Озарбойҷон, дар шимолу шарқ бо Туркманистон, дар шарқ бо Афғонистону Покистон, дар ғарб бо Ироқу Туркия ҳамсарад мебошад. Қаламрави он дар шимол ба баҳри Каспӣ ва дар ҷануб ба халиҷи Форс баромад дорад. Роҳи оҳан қаламрави Эронро бо ҳама давлатҳои ҳамсоя (ғайр аз Афғонистон) пайваст менамояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Зиёда аз 4/5 ҳиссаи қаламрави Эронро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳо ва кӯҳсори баланд ишғол кардааст. Хусусияти хоси релефи Эрон тадриҷан ивазшавии баландӣ мебошад. Пастии назди Каспӣ аз сатҳи баҳр – 28 метр пасттар воқеъ гардидааст. Баланди қаторкӯҳҳои Элбрус 5000 метрро ташкил менамояд. Қариб ҳамаи қисми дохилии мамлакатро кӯҳсори Эрон ишғол кардааст, ки онро қаторкӯҳҳои баланд иҳота намуданд. Ҷамвориҳо он қадар масоҳати зиёдро ташкил наменамоянд.

Сарватҳои зеризаминии Эрон хеле гуногун мебошад. Дар қаламрави он аз сӯзишворӣ ангишт ва алалхусус захираи калони нефту газ муайян карда шудааст. Конҳои нефт дар шимол қад-қадӣ соҳили Каспӣ ва доманакӯҳи Туркману Хуросон воқеъ гардидаанд. Дар ҷануб бошад, конҳои нефт дар ҳавзаи халиҷи Форс низ муқаррар карда шудаанд. Калонтарин конҳои газ аз мавзеҳои Пазенан ва Серах дарёфт намудаанд. Дар шарқии Техрон, наздикии Семан ва Эрони Марказӣ захираи калони маъдани оҳан, дар шимолу ғирбии мамлакат ва наздикии Техрон захираи марганетс ҷойгир шудаанд. Аз дигар намуди сарватҳои зеризаминӣ дар ноҳияҳои гуногуни Эрон захираи калони маъдани металлҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, ашёи сохтмонӣ ва истеҳсоли мансуоти сохтмон муайян карда шудаанд. Хусусан захираи маъдани мис, сурб, руҳ, хромит, никел, кобалт, молибден, металлҳои нодир қиматбаҳо назаррас мебошанд.

Аз сарватҳои ғайри маъданӣ захираи калони сулфур, намак, шпат, талк, слюда, фосфорит, барий ва ғайра мавҷуданд.

Иқлими Эрон асосан субтропикии континенталии хушк мебошад. Ҳарорати миёнаи январ дар Техрон +2 дараҷа ва моҳи июн +29 дараҷа мерасад. Дар соҳили халиҷи Форс ҳарорати миёнаи моҳи январ +19 дараҷа, июл +32 дараҷа ро ташкил медиҳад. Дар қисми зиёди Эрон боришоти солона аз 50 то 500 мм тағйир меёбад. Фақат дар соҳили баҳри Каспӣ (субтропики нам) миқдори он ба 1500–2000 мм мерасад. Дарёҳои Эрон он қадар дарозу пуроб нестанд. Аммо дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ аҳамияти калон доранд. Хусусан барои обёрӣ дарёҳои Аракс, Сафедруд, Корун васеъ истифода бурда мешаванд. Хоки Эрон асосан санглохи қабаташ тунуки шӯразада мебошад. Дар ҳамвориҳо ва ҳамидаҳои байниқӯҳӣ хоки хокистарранг ва шӯрахок паҳн гардидаанд. Хоки соҳили халиҷи Форс ва Оман сурххоки даштӣ мебошад. Дар водии дарёҳо хоки аллювиалӣ (тахшиниҳои обоварда) бартарӣ дорад.

Набототи қаламрави Эрон хеле гуногунанд. Аммо дар он набототи биёбонӣ ва даштӣ бартарӣ дорад. Масоҳати ҷангал он қадар зиёд (19,5 млн гектар) нест. Он асосан дар соҳили баҳри Каспӣ ва нишебии кӯҳҳои, ки боришот бештар меборад то баландии 2500 метр паҳн гардидааст.

Аҳоли. Аз сабаби мухталифии шароити табиӣ ва дараҷаи аз худ намудани қисмҳои алоҳидаи мамлакат дар қаламрави он аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 30,0 нафарро ташкил менамояд. Дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамагӣ 2–3 нафарро ташкил медиҳад. Бештар аз 43 фоизи аҳоли дар ноҳияҳои шимолии мамлакат маскун шудааст.

Ҳаёти миллии аҳолии Эрон гуногун мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунанд. Аз нисф бештари онро форсҳо ва ҷои дуюмро озарбойҷониҳо ташкил менамояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо татҳо, афғонҳо, курдҳо (зиёда аз 2 млн нафар) ва дигар халқҳо зиндагӣ мекунанд. Зиёда аз 98 фоизи аҳоли мамлакат дини исломро парастииш менамоянд.

Расми 58. Харитани иқтисодии Эрон

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Эрон яке аз мамлакатҳои пуриқтидори ҷанубу Ғарбии Осиё ба ҳисоб меравад. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ҷои якумро (452,2 млрд доллар) ишғол менамояд. Дар ҷодаи иқтисодиёт Эрон ҳамчун Туркия аз рӯи нақшаи миллии инкишофи иқтисодиёт амал менамояд. Аломатҳои асосии ин нақша ба таври бо суръат истифода бурдани сарватҳои табиӣ (хусусан нефт), бартарӣ доштани монополияи давлатӣ, мутамарказонии қатъии иқтисодиёт ва ғайра мебошад.

Саноат дар Эрон суст тараққӣ карда буд. Аввалин фабрика ва заводҳо дар мамлакат дар чоряки аввали асри XX сохта шуданд. Дар ин давра соҳаи асосии саноат аз истеҳсоли коркарди нефт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайри маъданӣ ва саноати сабук (асосан бофандагӣ) иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сар даровардани маҳсулоти саноатии хориҷӣ корхонаҳое, ки пеш сохта шуда буданд дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолиятшонро пурра қатъ намуданд. Ин вазъият Эронро водор намуд, ки барои ҳифзи саноати миллий "Оид ба муҳофизати саноати миллий"-ро соли 1965 қонун қабул намояд. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати миллий диққати ҷиддӣ дода шуда, пеш аз ҳама ба инкишофи саноати вазнин эътибор дода шуд. Давлат солҳои 1949–1955, 20,1 фоизи маблағгузорию ҷудо намуда бошад, солҳои 1963–1968 он ба 29,8 фоиз расонида шуд. Фақат дар 5-солаи сеюм Эрон сохтмони комбинати металлургӣ, заводи истеҳсоли алюминӣ, троллейбуссозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васл-кунанда, нефткоркунӣ ва химияи нефтро ба нақша гирифт. Ба кор даромадани ин корхонаҳо вобастагии мамлакатро нисбат ба маҳсулоти хориҷӣ кам намуд. Дар бозори дохилӣ ба маҳсулоти саноати миллий эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд даставвал маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ намоянд.

Дар тараққиёти саноат Эрон дар баробари маблағгузорию давлатӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ инвеститсияи хориҷӣ (шахсона алоҳида)-ро низ васеъ истифода мебарад. Чунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб дод. Дар таркиби даромади миллий ҳиссаи саноат мунтазам афзуд. Эрон соҳиби соҳаҳои нави саноат гардид. Дар таркиби он ҷои асосиро саноати кӯҳӣ, пеш аз ҳама истихроҷи нефт ташкил менамояд. Дар айни замон дар Эрон аз 65 ҷоҳи хушкӣ ва 70 ҷоҳи тунуқобаи баҳрӣ нефт истеҳсол менамояд. Истеҳсоли якрӯзаи он 3,6 млн баррелро ташкил менамояд. (1 баррел = 159 литр). Аз ҷиҳати истеҳсоли он дар ҷаҳон ҷои панҷумро ишғол менамояд. Истеҳсоли газу ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Аз сарватҳои маъданӣ маъдани оҳан, марганец, хром, мис, молибден, сурб, руҳ, симоб, марги муш истеҳсол карда мешаванд. Ба ғайр аз ин намуди зиёди сарватҳои

ғайри маъдани (намак, намаки главберитӣ, магнезий, шпат, асбес, корунд, талк, графит, слюда ва ғайра)-ро истихроҷ менамояд. Аз соҳаи саноати маснуотбароранда соҳаи нефткоркунӣ, хӯрокворӣ, сабук ва трикотажӣ инкишоф ёфтанд. Заводҳои нефткоркунӣ дар Ободон, Масҷиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нефтешоҳ ва дар наздикии Техрон сохта шуданд. Саноати сабук бофандагӣ тараққӣ ёфтааст. Ин соҳа матоъи пахта, ресмон, мохут, шоҳӣ, қолин истеҳсол менамояд. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрез, Кошон, абрешим дар Язд, Шаҳӣ, Кошон, трикотаж дар Техрон, Табрез, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан қосибон истеҳсол менамоянд.

Аз саноати хӯрокворӣ саноати қанд (бештар 27 завод), биринҷ (бештар 30 завод), ордқашӣ, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди ҷой ва тамоку инкишоф ёфтаанд. Дар баробари тараққӣ кардани сохтмони корхонаҳои саноатӣ саноати маснуоти сохтмон инкишоф ёфт. Ин соҳа – семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, алибастр, оҳак ва ғайра истеҳсол менамояд. Мошинсозӣ аз корхонаҳои хурди қосибӣ ва васлқунанда (аз қисмҳои алоҳида сохтани мошинҳои гуногун, радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошанд. Баробари сохтани заводҳои металлургияи сиеҳ ва ранга заводҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шуданд. Хусусан автомобилсозӣ инкишоф ёфт. Ҳоло дар Эрон 12 заводи автомобил истеҳсолқунанда амал мекунад. Дар айни замон зиёда аз 250 ҳазор автомобил истеҳсол менамояд. Оянда ба 500 ҳазор расонида меешвад. Онҳо дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои мухталифи саноат ва мошинҳои кишоварзӣ қисмҳои эҳтиётӣ тайёр мекунанд. Дар асоси корқади нефт химияи нефт ташкил ёфта аст, ки маҳсулоти резинӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар намуди маҳсулоти химиявӣ нурии минералӣ, содда, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шустушӯ ва ғайра мебарорад. Инкишофи соҳаи саноат ва обёрии заминҳо ба заминаи пуриқтидори энергетикӣ ғайри имкон аст. Бинобар он солҳои охир Эрон доираи сохтмони иншоотҳои гидроэнергетикиро васеъ намуд. Дар дарёҳои Кередж, Абедиз, Диз, Сафедрӯд нерӯгоҳҳои оби барқӣ (НОБ) ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари саноати қалон ҳунармандӣ ва қосибӣ тараққӣ кардааст.

Кишоварзӣ соҳаи аъъанавӣ ва муҳимми иқтисодиёти Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар он баъзе тағйиротҳои иҷтимоию иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама заминдории помешикон маҳдуд (30–150 га) гардида, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил ёфтанд. Дар охири соли 1967 миқдори деҳқононе, ки соҳиби замин гардиданд, ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ намудани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедрӯд, Кередж иншоотҳои обёриқунанда сохта шуданд. Соҳаи асосии кишоварзӣ

заминдорӣ мебошад. Аз ғалладонаҳо гандум, ҷав, шолӣ мекоранд. Дар заминҳои обӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, кӯкнор, чой, кунҷит, канаф, лӯбиёиҳо, сабзавот, боғу ток парвариш менамоянд. Чорводорӣ гӯсфанду буз, чорвои шохдори калон, асппарварӣ, моҳидориро дар бар мегирад. Ҳоло иқтисоди Эрон бо суръати баланд тараққӣ карда истодааст. Мувофиқи нақшаи 5-сола, ки соли 1990 қабул карданд, маҳсулоти умумии дохилӣ 6,5 фоиз дар 5-солаи дуюм бошад 10 фоиз афзуд. Солҳои 1989–1996 истеҳсоли пӯлод аз 1,5 то 6 млн тонн, мис 350 фоиз, алюминий 2 маротиба зиёд истеҳсол карда шуд.

Нақлиёти Эрон гуногун мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро роҳи оҳан ва мошингард ишғол менамояд. Роҳҳои баҳрӣ, кубурӣ ва ҳавоӣ ҳам аҳамияти калон доранд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян намоед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Эрон аз кадом намудҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аломатҳои асосии нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро шарҳ диҳед ва фаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд.
4. Ҳукумати Эрон барои тараққӣ додани саноат ва кишоварзӣ дар мамлакат чӣ чорабиниҳоро гузаронид?

ТУРКИЯ

Масоҳаташ – 779,5 ҳазор км².

Аҳолиаш – 66,5 млн нафар.

Пойтахташ – Анқара.

Забони давлатӣ – туркӣ.

Воҳиди пулӣ – лир.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Масоҳати Ҷумҳурии Туркия дар ду қитъаи олам – Аврупо ва Осиё воқеъ гардидааст. Қисми асосии қаламрави он ба Осиё (97 фоиз) ва тақрибан 3 фоизи он ба Аврупо рост меояд. Туркияро аз шимол баҳри Сиёҳ, аз ғарб баҳрҳои Эгей, Мармар, аз ҷануб баҳри Миёназамин иҳота кардааст. Дар хушкӣ

бо Сурия, Ироқ, Эрон, Гурҷистон, Арманистон, Булғория, Юнон ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи иқтисодию географии Туркия беҳамто мебошад. Тавассути роҳҳои баҳрӣ вай метавонад, бо мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин ва Сиёҳ алоқаи зичи иқтисодӣ барпо намояд. Ба воситаи гулӯгоҳи Гибралтар ва канали Суэтс ба роҳҳои баҳрии байналхалқии Уқёнуси Атлантика ва Ҳинд баромада, бо мамлакатҳои ҳавзаи ин уқёнусҳо тиҷорат менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Туркия дар ҳушкӣ ҳам хеле мувофиқ мебошад. Қаламрави онро бо мамлакатҳои ҳамсоя роҳи оҳан ва мошингард пайваст менамояд. чунин мавқеи иқтисодию географӣ, бешубҳа барои пешрафти иқтисодиёти он кӯмаки калон мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Туркия мамлакати кӯҳсор мебошад. Масоҳати онро аз шимол қаторкӯҳҳои Понтин, аз ҷануб қаторкӯҳҳои Тавр ва қисми ғарбии мамлакатро кӯҳҳои Анатолияи Марказӣ ишғол намудаанд. Баландии миёнаи қаторкӯҳи Понтин 250 метр, Анатолияи Марказӣ 800–1500 метрро ташкил менамояд. Дар қисми шарқии мамлакат баландкӯҳи азими Арарат воқеъ гардида аст. Вай аз ду қисм Арарати – Калон ва Хурд иборат аст. Арарати калон 5172, Арарати Хурд 3925 метр баландӣ доранд. Пастихҳои начандон калон дар соҳилҳои баҳрҳо ва водии дарёҳо дида мешавад. Зери замини Туркия аз сарватҳои минералӣ бой мебошад. Дар қаламрави он захираи маъдани оҳан, хром, марганетс, металлҳои ранга, нодир, нефт, ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, графит, слюда, асбест, фосфорит, каолин ва ғайра муайян карда шудаанд, ки аҳамияти саноатӣ доранд. Аз ҷиҳати захираи баъзе онҳо (волфрам, хром) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Вобаста ба мухталифи релеф дар қаламрави мамлакат намудҳои гуногуни иқлим шакл гирифтанд. Дар соҳили баҳри Эгей ва Миёназамин иқлими баҳри миёназаминӣ ҳукмфармо мебошад. Барои иқлими баҳри миёназаминӣ зимистон сербориш, тобистон хушкӣ гарм хос аст. Дар ин ҷо дар як сол аз 500 то 1000 мм боришот мешавад. Иқлими соҳили баҳри Сиёҳ мӯътадили гарм мебошад. Боришот зиёд ва дар давоми сол қариб як хел мебо-

Расми 59. Харитани иқтисодии Туркия

рад. Дар қисми шарқии он баъзе солҳо то 3000 мм боришот меборад. Бар хилофи қисмҳои соҳили дохили Туркия иқлими континенталӣ дорад. Барои он зимистон хунуку дарозмуддат, баҳори кӯтоҳи сернам, тобистони давомноки аз ҳад гарм ва тирамоҳи кӯтоҳи нисбатан гарм хос мебошад. Боришоти миёнаи солона 200–300 мм-ро ташкил менамояд. Ба аксарияти дарёҳои Туркия тартибу физиогии дарёҳои кӯҳӣ хос мебошад. Онҳо шаршара ва остонаҳои зиёд доранд. Ҳама дарёҳои калони мамлакат аз қисми шарқии он ибтидо мегиранд. Бузургтарини онҳо Ефрат, Сакар, Тигр, Кура, Аракс, Қизил, Ирмак мебошанд. Аз дигар дарёҳои нисбатан калон Сусурлук, Марис, Сейхан ба баҳри Мармар, Эгей ва Миёназамин мерезанд. Дарёҳоро барои обёрӣ ва истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд.

Дар минтақаи кӯҳҳо асосан хокҳои кӯҳӣ паҳн гардиданд. Онҳо 80 фоизи қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд ва интихобан ҷо-ҷо кишт карда шудаанд. Дар водии дарёҳо ва соҳили баҳрҳо хокҳои ҳосилхези сурхча, дорчинӣ ва сиёҳтоб доман паҳн карданд.

Қаламрави Туркия аз намудҳои наботот бой аст. Баъзеи онҳо эндемик мебошанд. Ҷангалҳо асосан дар нишебҳои кӯҳҳои соҳили шимолу ғарбӣ ва ҷанубу ғарбӣ (ҷангали омехта ва паҳнбарг) боқӣ мондааст. Набототи қисми дохили мамлакат аз алафҳо, буттаҳо ва дар баъзе мавзеоҳо аз масоҳати хурди ҷангал иборат мебошад. Дар ҷангалзорҳо дарахтони дуб (булут) ва кедр (чалғӯза), бартарӣ доранд. Тавсифи мухтасари табиат ва сарватҳои табиӣ Туркия нишон медиҳад, ки дар ин замина соҳаҳои гуногуни саноат ва кишоварзиро инкишоф додан мумкин аст.

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Туркия дар байни давлатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё баъд аз Эрон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Бештар аз 70 фоизи аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ менамояд. Қариб 80 фоизи аҳолиро туркҳо ва 17 фоизашро курдҳо ташкил менамоянд. Тақрибан 99 фоизи аҳоли дини ислом (суннӣ)-ро парастӣш менамоянд. Дин аз давлат ҷудо мебошад. Аз намоёндаи дигар миллатҳо дар мамлакат курдҳо ва арабҳо бештар зиндагӣ мекунанд. Аҳоли дар қаламрави Туркия нобаробар ҷойгир шудааст. Дар Шарқии Ғарбӣ, ноҳияҳои назди соҳили баҳрҳо ва Ғарбии нимҷазираи Осиёи Хурд аҳоли зич ҷойгир шудааст. Қисми шарқӣ ва ҷанубу шарқии мамлакат, ки масоҳати калонро дар бар мегирад, аҳоли ниҳоят кам маскун шудааст. Аз миқдори умумии зихираҳои меҳнатӣ 44 фоиз дар кишоварзӣ, 41 фоиз дар хизматрасонӣ, 15 фоиз дар саноат кормекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Туркия яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикардаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мебошад. Ҳаҷми

умумии истехсолот 465,5 млн долларро ташкил намуд. Ин ба ҳар сари аҳоли 7000 долларро ташкил менамояд.

То Ҷанги дуюми ҷаҳон дар иқтисодиёти мамлакат соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Баъди ҷанг Туркия раванди инкишоф додани саноатро пеш гирифт. Ба ин мақсад давлат аз маблағгузори хориҷӣ (ИМА, РФГ, дертар собик Шӯравӣ) ва соҳибкорони миллиро васеъ истифода бурд. Бо иштироки инвесторҳои хориҷӣ дар соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ, сохтмон, химия ва ғайра корхонаҳои калони саноатӣ сохта шуданд. Бо ёрдами иқтисодӣ ва техникии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ, заводҳои металлургӣ, алюминӣ, коркарди нафт, химиявӣ, коркарди ҷӯб ва ғайра бунёд гардиданд. Ин чорабиниҳо иқтисодиёти Туркияро мустаҳкам намуд.

Саноати кунунии Туркия бисёрсоҳа мебошад. Дар он аз соҳаи заминавӣ саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Аз сарватҳои энергетикӣ ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, нафт истехсол менамоянд. Захираи ангиштсанг 1,5–2 млрд, ангишти сиёҳтоб 1,5 млрд тоннаро ташкил менамояд. Аз ангишти сиёҳтоб брикет (аз нармаи ангишт дар зерфишори баланд тахтаангишт тайёр мекунанд) истехсол менамоянд. Нефте, ки аз қаламрави мамлакат истехсол менамоянд дар заводи нафткоркунии Батман коркард мешавад. Дигар заводҳои нафткоркунӣ, дар асоси нафти кашонида кор мекунанд.

Аз сарватҳои маъданӣ дар Туркия маъдани оҳан, хромит, мис, руҳ сурб, волфрам, сулфур ва ғайра истехсол мекунанд. Аз сарватҳои ғайри маъданӣ мрамор ва намаки ошӣ истехсол ва коркард мешаванд.

Дар заминаи сӯзишворӣ ва сарватҳои гидроэнергетикӣ саноати электроэнергетикӣ инкишоф ёфт. Дар аввал сохтмони нерӯгоҳҳои олавӣ-барқӣ бартарӣ дошт. Баъди дар дарёҳои Қизил-Ирмак, Гедиз, Ёфрат сохтани истгоҳҳои обӣ – барқӣ дар истехсоли қувваи барқ истгоҳҳои обӣ – барқӣ афзалият пайдо карданд. Ҳоло истгоҳҳои обӣ-барқӣ қисми зиёди қувваи барқро истехсол мекунанд. Саноати металлургияи сиёҳ аз якҷанд комбинатҳои металлургӣ ва заводҳои алоҳида иборат мебошанд. Заводҳои металлургияи ранга бештар асосан дар наздикии манбаи ашёи хом сохта шудаанд. Онҳо асосан хромит, мис ва руҳ мегудозанд. Дар саноати машинсозӣ ибтидоан корхонаҳои аз қисмҳои алоҳида васлкунии мошин ва механизмҳо бартарӣ дошт. Аз қисмҳои аз хориҷа оварда автомобил, трактор, мошинҳои соҳаи сохтмон, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ, муҳаррик, яхдон, мошинаи либосшӯӣ, радио, дастгоҳҳои коркарди металл, аккумулятор, троллейбус, лампаҳои барқӣ ва ғайра васл менамуданд. Баъди барпо гардонидани заминаи пурқуввати металлургӣ оҳиста-

оҳиста ин заводҳо бо истеҳсоли қисм ва механизмҳои маҳаллӣ бештар тахсис карда мешаванд ва заводҳои комили мошинсозӣ бунёд мегарданд. Аз саноати маснуоти сохтмон соҳаи семент истеҳсолкунӣ инкишоф ёфтааст. Саноати химия аз корхонаҳои истеҳсоли ашёҳои резинӣ, нурӣ, суперфосфату азот, кислотаи сулфур, сода, хлор, дору иборат мебошанд. Саноати чӯбкоркунӣ аз ҷаҳангдо фабрикаҳои коғаз ва мебелбарорӣ иборат аст. Аз корхонаҳои сина ва шишабарорӣ калонтаринаш дар Истанбул воқеъ гардидааст.

Туркия дорои саноати тараққиқардаи сабук ва хӯрокворӣ мебошад. Дар мамлакат миқдори зиёд фабрикаҳои хурду калони бофандагӣ амал мекунанд. Дар ин фабрикаҳо матои пахтагӣ, мохутӣ, шохӣ, катон ва қолин истеҳсол мекунанд. Пӯст, пойафзол дар корхонаҳои калон ва хурд истеҳсол карда мешаванд.

Саноати хӯрокворӣ соҳаҳои ордкашӣ, қанд, спирту арақ, равғанкашӣ, гӯшту моҳикоркунӣ, ширкоркунӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Аксарияти онҳо ба бозори дохилӣ кор мекунанд.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимми иқтисодиёти Туркия мебошад. Дар ин соҳа ҳам тағйиротҳои назаррас ба миён омад. Соли 1945 ва 1960 нисбати замин гузаронида шуд. Сифати коркарди замин бештар гардида, масоҳати замини кишт васеъ карда шуд. Дар киштукор усулҳои нави агротехникӣ, коркарди мошинии киштзор ва ғунучини ҳосил васеъ ба роҳ монда шуд. Дар растанипарварӣ кишти ғалладона (гандум, ҷав, ҷаворӣ, шолӣ) ҷойи асосиро ишғол менамояд. Аз зироатҳои техникӣ тамоку, пахта, кӯкнор, ҷой парвариш менамояд. Солҳои охир кишти лаблабуи қанд ва картошка васеъ гардид. Боғу тоқдорӣ ва ситруспарварӣ низ тараққӣ кардааст. Чорводорӣ асосн аз ғўсфанд ва бузпарварӣ (ангорӣ) иборат мебошад. Як қисми маҳсулоти кишоварзӣ ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло кишоварзӣ 18 фоизи маҳсулоти дохилии мамлакатро медиҳад. Дар тиҷорати берунӣ шарикҳои асосии Туркия Олмон, ИМА, Россия, Италия ва Англия мебошанд. Солҳои охир доду гирифтҳои Туркия бо собиқ Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ васеъ гардида истодааст.

Нақлиёти Туркия роҳи оҳан, автомобилгард, баҳрӣ ва ҳавоиро дар бар мегирад. Тиҷорати берунӣ асосан бо роҳи обӣ ва дар баъзе ҳолатҳо бо роҳи оҳан, мошинӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда мешавад. Дарозии хатти роҳи оҳан 8401 километр, автомобилӣ 49615 километрро ташкил менамояд. Роҳи обии дохилӣ тақрибан 1200 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои асосии баҳрии Туркия – Измир, Зонгулдак, Мерсин, Искандарӣ, Измит, Стамбул, Трабзон мебошанд. Тавассути онҳо борбарорӣ ва борбиёрии хориҷи ва қисман дохилӣ амалӣ карда мешаванд.

Савол ва супориш

1. Аз руй харита муайян намоед, ки барои чӣ мавқеи иқтисодию географӣи Туркия беҳамто мебошад.
2. Туркия аз захираи кадом намудҳои сарватҳои минералӣ дар ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд?
3. Сабаби дар қаламрави Туркия нобаробар маскуншавии аҳоли дар чист?
4. Аз кадом давра сар карда, дар Туркия саноат инкишоф ёфт?
5. Дар Туркия кадом соҳаҳои растанипарварӣ инкишоф ёфтаанд?

АРАБИСТОНИ САУДӢ

Масоҳаташ – 2200,0 ҳазор км².

Аҳолиаш – 20,5 млн нафар.

Пойтахташ – Ар-Риёз.

Забони давлатӣ – арабӣ.

Воҳиди пулӣ – риал.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арабистони Саудӣ дар канори ҷанубу ғарбии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ воқеъ гардидааст. Вай тақрибан 2/3 ҳиссаи нимҷазираи Арабистон ва якҷанд ҷазираҳои халиҷи Форс ва баҳри Сурхро дар бар мегирад. Қаламрави он аз шимол бо Урдун, аз шимолу шарқ бо Ироқ, Кувайт, Катар, аз ғарб Исроил, Миср, Судан дар ҷануб бо Эритерия, Уман ва Яман ҳамҳудуд мебошад. Аз ғарб баҳри Сурх, аз шарқ онро халиҷи Форс иҳота намудааст. Тавассути онҳо мамлакат ба роҳҳои тиҷорати ҷаҳонӣ баромад дорад, ки барои бо мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин, Сурх, халиҷи Форс ва ҳавзаи Уқёнуси Ҳинд савдо намудан имконияти калон медиҳад.

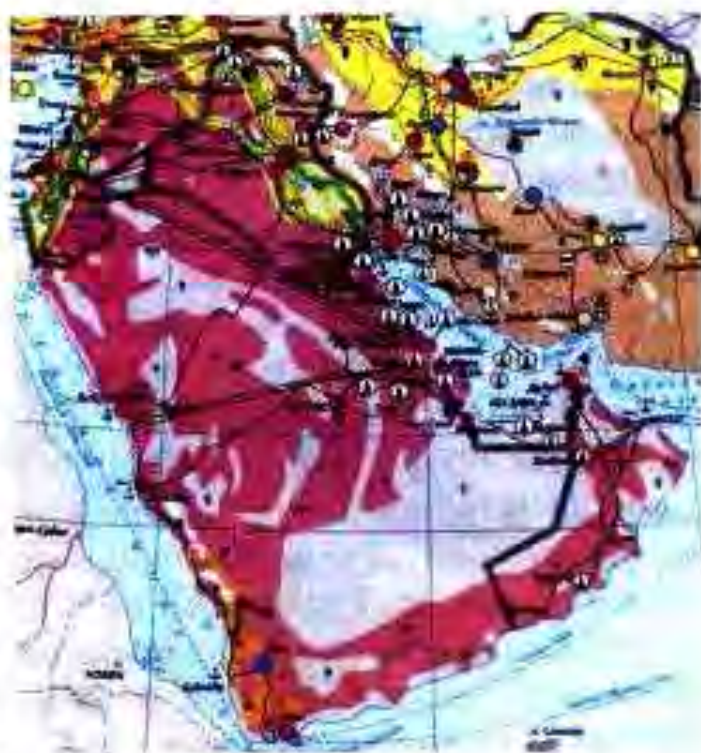
Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қисми зиёди масоҳати Арабистони Саудиро пуштакӯҳҳо ишғол намуданд. Онро аз канори ғарб ва ҷануб кӯҳҳои на чандон баланд иҳота кардаанд. Сатҳи мамлакатро асосан биёбонҳои регӣ фаро гирифтанд. Дар соҳили Баҳри Сурх воҳаи Тихома, дар соҳили халиҷи Форс воҳаи Ал-Хоса домана паҳн кардаанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар Арабистони Саудӣ нефт, газ, маъдани оҳан, тилло, мис, сурб, намаки ошӣ, гач, абрақ, барит, нуқра, руҳ ва ғайра тадқиқ карда шудаанд. Аз ҳама муҳимтарини он нефт

ва газ мебошад. Иқлим дар шимолӣ мамлакат субтропикӣ ва дар ҷанубӣ он тропикӣ мебошад. Тобистон гарму хушк, зимистон мулоим аст. Дар шимол баъзан зимистон то -11 дараҷа хунук мешавад. Боришот дар қисми зиёди мамлакат аз 100 мм кам буда, дар минтақаи кӯҳҳо ба 400 мм мерасад. Аз сабаби кам будани боришот дар ин ҷо дарёҳои доимӣ дида намешавад. Бинобар он обҳои зеризаминӣ барои нӯшокӣ ва обёрӣ васеъ истифода бурда мешавад. Баъзан обро аз чуқурии 120–190 метр мекашанд. Дар пушткӯҳҳо набототи биёбонӣ ва нимбиёбонӣ, дар кӯҳҳо беша ва бутазорҳо паҳн гардидаанд.

Аҳоли. Арабистони Саудӣ мамлакати нисбатан камаҳоли мебошад. Зичии аҳоли ба ҳисоби миёна 12,5 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳоли дар воҳаҳои соҳили баҳри Сурх, ҳалиҷи Форс ва ноҳияи марказии мамлакат зиндагӣ мекунанд. Дар биёбони Руб-эл-Халиъ аҳоли доимӣ дида намешавад. Бештар аз 85 фоизи аҳолиро арабҳо ташкил мекунанд. Боқимондаи аҳолиро туркҳо, эронӣҳо, покистонӣҳо, ҳиндуҳо ва америкоӣҳою аврупоӣҳо ташкил менамоянд. Қисми зиёди аҳоли бесавод мебошад. Фарзандони оилаҳои дороро барои маълумотгирӣ ба хориҷа мефиристанд. Аксарияти аҳоли дини ислом (мазҳаби ваҳобия)-ро парасатиш мекунанд. Дар қаламрави Арабистони Саудӣ марказҳои муқаддаси ислом шаҳрҳои Макка ва Мадина воқеъ гардиданд, ки ҳар сол миллионҳо мусулмонон ба зиёрат меоянд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ.

Арабистони Саудӣ мамлакати кишоварзӣ ба саноати рӯварда мебошад. Дар кишоварзӣ муносибатҳои феодалӣ, боқимондаҳои қабилавӣ бо муносибатҳои сармоядорӣ истеҳсолот бо ҳам омехта гаштанд. Қисми асосии замин ва манбаъҳои об дар дасти феодалиҳо мебошад. Деҳқонон заминро обро бо шартҳои вазнин иҷора мегиранд. Шакли асосии он чорякдорӣ мебошад, ки баъзан аз $4/5$ ҳиссаи ҳосили зироатро заминдор мегирад. Баъди солҳои 60-ум барои инкишоф додани заминдорӣ ва баланд

Расми 60. Харити иқтисодии Арабистони Саудӣ

бардоштани маҳсулотнокии он давлат бо иштироки ширкатҳои хориҷӣ дар дарёҳои Зизан, Вади-Қизан иншоотҳои обёрикунанда сохт. Ноҳияҳои асосии зироаткорӣ воҳаҳои Эл-Катиф, Эл-Хаса, Эл-Асир, Мадена, Таифа, Фотимӣ, Каил, Арид, Судейр мебошанд. Тақрибан дар 65 фоизи замини қорам ғалладонагӣҳо кишт менамоянд. Аз ғалладона бештар гандум, арзан, ҷав, ҷаворӣ, сорго, шолӣ мекоранд. Дар заминҳои обӣ инчунин сабзавот ва зироатҳои полёзӣ кишт менамоянд. Дар нишебӣҳои Эл-Асира қаҳва ва дар домани он пахта парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои обёришаванда боғу тоқдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо чормағзи финикӣ, лимон, афлесун, бодом, анор, ангур, банан парвариш менамоянд.

Чорводорӣ тамоили бодиянишинӣ ва нимбодиянишинӣ дорад. Ноҳияҳои чорводорӣ Эл-Хаса, Асир, Шаммар, Эл-Қосим ба ҳисоб мераванд. Дар ин ноҳияҳо уштур, гӯсфанд, буз ва чорвои калони шохдори парвариш мекунанд. Кишоварзӣ 10 фоизи даромади миллиро медиҳад.

Саноат соҳаи рӯ ба инкишофи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Аз ҳама соҳаи инкишоф ёфтаи он саноати кӯҳӣ аз ҷумла истихроҷи нафт (40 фоизи маҳсулоти умумии дохилро медиҳанд) ва газ мебошад. Дар Арабистони Саудӣ 80 қони нафту газдиҳанда мавҷуданд. Дар онҳо 1000 ҷойҳои нафту газдиҳанда амал мекунанд. Соли 2000 истеҳсоли нафт дар мамлакат дар як рӯз 9.1 млн баррелро ташкил намуд. Миқдори асосии нафт аз 8 қон истеҳсол карда мешавад. Қалонтарини онҳо қони Говар мебошад. Аз он 50 фоизи нафти мамлакат истеҳсол карда мешавад. Қалонтарин заводи нафткоркунӣ дар Рас-Таннур ва Қидда воқеъ гардидааст. Дар заминаи коркарди нафт ва газ саноати нафту химиявӣ ташаккул ёфта истодааст. Ҳоло дар мамлакат заводи нурии азотӣ, истеҳсоли пластмасса ва ғайра амал мекунанд. Ғайр аз нафту газ, ки аз ҳавзаи халиҷи Форс истеҳсол мекунанд, инчунин аз қаламрави мамлакат тилло, нуқра, барит, ғаж, намак, мис ва дигар намуди ашёи хоми саноати маснуотӣ сохтмон истихроҷ менамоянд. Хусусан истеҳсоли семент, хишт ва шиша инкишоф ёфтааст. Дар Қидда заводи истеҳсоли прокат (тахта пӯлод) қор мекунанд. Дар ин завод дар заминаи маъдани оҳани маҳаллӣ истеҳсоли ҷӯян ва пӯлод ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳри қидда киштӣ ва заврақҳои хурд истеҳсол карда мешаванд. Мошинсозӣ сусти тараққӣ кардааст. Ин соҳа асосан аз қорхонаҳои таъмири заводҳои нафткоркунӣ, таъмири роҳи оҳан, автомобил, сеҳҳои рехтагарӣ иборат мебошад. Қувваи барқ дар истгоҳҳои хурди оловӣ истеҳсол карда мешавад. Аз қорхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар Мадина, Қуфуф заводи қоркарди нахл (палмаи финикӣ), дар Макка заводи рағанкашӣ қор мекунанд.

Саноати сабукро асосан корхонаҳои хурди ҳунармандӣ ва касибӣ ташкил мекунад, ки дар шаҳр ва деҳаҳои мамлакат васеъ паҳн гаштанд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 217,3 млрд (ба ҳар сари аҳӣ аҳоли 10600) долларро ташкил мекунад. Даромади асосиро мамлакат аз ҳисоби содироти нефт ба даст меорад. Ҳоло 90–95 фоизи даромади умумии содироти Арабистони Саудӣ ба фурӯши нефт рост меояд. Муҳимтарин шарикони тиҷорати берунаи Арабистони Саудӣ ИМА, Ҷопон, Англия, Олмон, Фаронса мебошанд.

Нақлиёти Арабистони Саудӣ аз роҳи оҳан, автомобилӣ, кубурӣ, ҳавой ва баҳрӣ иборат аст. Калонтарин роҳи оҳан роҳи Ҳиҷоз мебошад, ки қаламрави Арабистони Саудиро бо Сурия ва Урдун пайваст менамояд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон роҳи оҳани нав сохта шуд, ки Эл-Риядро бо Даммам пайваст намуд. Эл-Риядро роҳҳои автомобилӣ бо ҷама мавзеҳои нефтистехсолкунанда пайваст менамояд. Роҳи автомобилӣи Дахран қад-қади соҳили халиҷи Форс сохта шудааст, ки то Кувайт ва Ироқ давом мекунад. Аз конҳои нефтистехсолкунандаи соҳили халиҷи Форс то бандари Саида (Ливан) кубури нефткашонӣ ва мутавазеъ бар он роҳи сангфарш сохта шудааст. Дар мамлакат зиёда аз 14 аэропорт сохта шуданд. Фурудгоҳҳои аълодараҷаи калон дар Ар-Риёз, Ҷидда ва Дахран воқеъ гардиданд. Бандарҳои калони мамлакат Джидда, Янбо, Эл-Ваҷх, Даммам ва Рас-Таннур, Жуайма мебошанд. Дарозии хати роҳи оҳан 886, автомобилӣ 74000 километрро ташкил менамояд. Тавассути терминҳои бандарӣ Рас-Таннур дар як рӯз 5, Жуайма 3 ва Янбо 3 млн баррел нефт ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло 40 фоизи нефти мамлакат ба бозори Оҷиё бароварда мешавад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географӣ Арабистони Саудиро бо мавқеи иқтисодию географӣ Эрон муқоиса кунед.
2. Қаламрави Арабистони Саудӣ дар кадом минтақаҳои иқлимӣ воқеъ гардидааст?
3. Кадам сарватҳои табиӣи Арабистони Саудӣ аҳамияти ҷаҳонӣ дорад?
4. Кадам соҳаҳои саноат дар Арабистони Саудӣ бештар инкишоф ёфтааст?
5. Заминдорӣи Арабистони Саудӣ аз кадом соҳаҳо иборат аст?

ФАСЛИ IV

АВСТРАЛИЯ ВА АФРИКА

ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ

Масоҳаташ – 7.7 млн км².
Аҳолиаш – 19 млн нафар.
Пойтахташ – Канберра.
Забони давлатӣ – англисӣ.
Воҳиди пулӣ – доллари австралигӣ.

Австралия ба кадом иттиҳоди иқтисодии ҷаҳонӣ дохил аст? Табиати Австралия бо кадом хусусияти худ фарқ менамояд? Кадом омилҳо сабаби тараққеёти баланди иқтисодии Австралия гардиданд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Австралия сарҳади хушкӣ надошта, ягона мамлакати ҷаҳон аст, ки материки том – Австралияро ишғол кардааст. Гайр аз ин ба ҳайати Иттифоқи Австралия ҷазираи Тасмания ва як қатор ҷазираҳои хурд дохил мешаванд. Айни замон Австралия аз ҷиҳати масоҳат ва пешрафти иқтисодиёт ба қатори давлатҳои мутараққии ҷаҳон дохил мегардад.

Ин материки ҷанубӣ ҳанӯз дар аввали асри XVII аз тарафи голландиҳо (В. Янсзон) кашф шуда буд, вале азхудкунии онро дар охири асри XVIII англисҳо оғоз намуданд. Ҷудои Австралия аз дигар қитъаю мамолики ҷаҳон ва дурии он аз роҳҳои асосии баҳрӣ чанд муддате инкишофи иқтисодии онро боз медашт. Нақлиёти ҳозираи баҳрӣ ва хусусан ҳавопаймоҳои ҳозира онро ба дигар қитъаҳои олам наздик мекунад.

Австралия мамлакати соҳибихтиёру мустақил мебошад. Азбаски он ба узви Иттиҳоди Миллатҳо бо сарвариин Англия дохил аст, бинобар ин ба таври расмӣ роҳбарии мамлакатро маликаи англис ба ӯҳда дорад. Австралия – давлати федеративӣ буда, аз шаш иёлат таркиб ёфтааст.

Шароити захираҳои табиӣ. Қисми зиёди сатҳи Австралия ҳамвор буда 95% масоҳати он аз сатҳи баҳр то 600 м баланд аст. Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати онро биёбон ишғол намудааст ва аз ҳисоби хушкӣи иқлим пай ҳам ҳодисаҳои хушксолӣ, хокбод, сӯхтори ҷангал ба амал меояд.

Заминҳои серҳосили кишвар дар қисмати минтақаи дашти Австралия воқеъ гаштаанд. Австралия аз канданиҳои фоиданок хеле бой аст. Дар ин ҷо аз 1/3 ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир шудааст. Австралия инчунин бо конҳои ангишт, маъдани металлҳои ранга, мис ва тилло машҳур аст. Соҳҳои охир дар ин ҷо захираҳои дорои аҳамияти ҷаҳонии маъдани аълосифати оҳан, мис, никел, уран, нефту гази табиӣ (иёлати Квинсленд ва соҳили баҳр) ва ғайра кашф шудаанд.

Аҳоли. Шумораи аҳолии Австралия ба 19 млн нафар мерасад, вале аҳолии муқими он (аборигенҳо) ҳамагӣ 160 ҳазор (1,5%)-ро ташкил медиҳад. Аксари аҳолии мамлакат зери таъсири муҳоҷиршавии (иммиграция) оммавӣ ташаккул ёфтааст. Зиёд будани шахсони аслу насабашон аз Англия боиси яқхела шудани ҳаياتи наҷодии аҳолии кишвар гардид: 97% онро англо-австралиягӣҳо ташкил медиҳанд. Аз 2/3 қисми аборигенҳои Австралия дар минтақаҳои иқлими хушк (Квинсленд, Ғарбии Австралия ва ғайра) зиндагӣ мекунанд ва сол аз сол камшавии шумораи онҳо ба назар мерасад.

Зичии миёнаи аҳоли хеле кам (дар як километри мураббаъ – 2 нафар) ва он дар ҳудуди мамлакат ниҳоят нобаробар аст. Дар ноҳияҳои дохилии биёбонӣ зичии миёнаи аҳоли дар 4–5 километри мураббаъ аз як кас зиёд нест. Аз ин ҳисоб дар бисёр қисмати мамлакат мактаббачаҳоро (аз сабаби дурии роҳ) бо воситаи радио таълим медиҳанд.

Австралия бо дараҷаи баланди урбанизатсия фарқ мекунад. Миқдори аҳолии шаҳр ба 86% мерасад, ки аз ҳисоби таносуби аҳолии шаҳр дар ҷаҳон ҷои аввалро мегирад. Шаҳрҳои калон бештар дар соҳили уқёнус ҷой гирифтаанд ва дар шакли меъмории симои шаҳрсозӣ таъсири Англия мушоҳида мешавад. Ҳатто бисёр маҳаллаҳои истиқоматию хиёбон ва гулбоғҳо бо хоси англисӣ бунёд гардидаанд. Барои аҳолии деҳот аксар шакли зиндагии парокандаи фермерӣ хос аст.

Ҳоҷагӣ. Аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳои иқтисодӣ Австралия дар ҳатари давлатҳои мутараққӣ меистад. Қадом омилҳо сабаби пешрафти иқтисодии ин мамлакат гардид?

Якум. қабл аз ҳама сари вақт аз зери итоати мустамликадорӣ баромадан ва ба давлати ягона муттаҳид намудани қисмҳои парокандаи мамлакат.

Дуюм. фаровонии заминҳои ҳосилхез дар нисбати хеле кам будани шумораи аҳоли.

Сеюм. захираҳои фаровон ва гуногунии канданиҳои фоиданок.

Чорум. ҳавасмандкунии муҳоҷирон, инкишофи техника ба хотири нарасидани қувваи корӣ.

Панҷум. ба тариқи хеле зиёд ворид гардидани капитали хориҷӣ, ки он ба тараққиёти иқтисодии кишвар мусоидат намуд.

Ҳоло ҳам ҳаёти иқтисодию сиёсии Австралия ба капитали хориҷӣ, пеш аз ҳама ба Англия ва ИМА сахт вобаста мебошад. Солҳои охир афзун гардидани капитали Ҷопон ва Олмон ба назар мерасад.

Таркиби соҳавии иқтисодиёти Австралия умуман ба иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ монанд аст. Вале соҳаҳои саноати ашёи хом дар таркиби саноат бартарӣ дорад. Соҳаи саноати ашёи хом дар сатҳи таҳассуси тақсимои байналхалқии меҳнати мамлакат низ мақоми баландро соҳиб аст. Ба ин пеш аз ҳама соҳаи саноати маъдани кӯҳиро ном бурдан мумкин аст. Аз ҷиҳати истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, боксит, тилло ва алмос Австралия ба қатори давлатҳои пешқадами дунё дохил мегардад. Аз ин ҷо ба миқдори хеле зиёд ба давлатҳои Осиё ва Аврупо маъдани оҳан, боксит ва ангишт содир карда мешавад. Баъди Ҷанги дуҷоми ҷаҳон дар мамлакат соҳаҳои мошинсозӣ низ инкишоф ёфт. Тараққиёти автомобилсозӣ, трактору локомотив, дастгоҳу таҷҳизотҳои техникӣ, радиоэлектроника ва ғайра назаррас аст. Мошинсозӣ дар шаҳру марказҳои асосии мамлакат – Сидней, Мелбурн, Аделаида, Брисбен тараққӣ ёфтааст.

Соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти он баъди соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ дар таҳассуси содироти мамлакат ҷои муҳимро ишғол мекунад. Австралия аз ҷиҳати саршумори ғӯсфанд (130 млн ва ё ба сари аҳоли 7 сар) ва истеҳсоли пашм дар дунё ҷои аввалро соҳиб аст. Аз ҷиҳати истеҳсоли ғалла, ғӯшт, қанд, мева ва шароб низ мамлакат яке аз ҷойҳои муҳимро дар миқёси ҷаҳонӣ ишғол мекунад. Ғӯсфандпарварӣ вобаста ба шароитҳои мусоиди табиӣ дар ҷарроғоҳҳои фаррох инкишоф меёбад. Фермаҳои ғӯсфандпарварии ноҳияҳои дохилии мамлакат номи истгоҳҳои

Расми 61. Харитани иқтисодии Австралия

ғӯсфандпарвариро (шип-стешн) гирифтаанд. Иқлими гарми Австралия имконияти калони парвариши зироатҳои тропикӣ ва субтропикиро низ муҳайё сохтааст.

Тафовутҳои дохилӣ. Солҳои тулонӣ зери таъсири соҳти мустамликадорӣ ва шароитҳои ниҳоят гуногуни табию иқлимӣ боиси дар ҳудуди мамлакат таъсис ёфтани соҳаҳои ҳархелаи хоҷагидорӣ ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсоли гардидааст. Аз ин хотир дар Австралия чунин ноҳияҳои

тахассуси ҳархела ба назар мерасад: 1) ноҳияҳои пеш азхудшуда ва айни замон ба дараҷаи баланд инкишофёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ноҳияҳои ба дараҷаи кофӣ азхуднашуда.

Ноҳияи иқтисодии пешазхудшуда ва ҳоло тараққиёфтаи Австралия қисмати Ҷанубу Шарқӣ буда, он иёлатҳои Уэлси Нави Ҷанубӣ, Виктория ва қисматҳои ҷанубу шарқии Ҷануби Австралияро дар бар мегирад. Ноҳияи мазкур ҳамагӣ 20% масоҳати мамлакат, вале 70% аҳоли ва қисми зиёди истеҳсолоти саноату кишоварзиро муттаҳид сохтааст. Дар ин ҷо шаҳрҳои калонтарини мамлакат: Сидней (маркази маъмурии иёлати Уэлси Нави Ҷанубӣ), Мелбурн (маркази маъмурии иёлати Виктория) ва Канберра, ки вазифаи пойтахтро ба ўҳда дорад, ҷойгир шудаанд.

Аз ноҳияҳои боқимондаи Австралия бештар қисмати шимолу шарқӣ, ҷанубӣ ва соҳили ҷанубу ғарбӣ бештар аз худ шудаанд, дар ҳоле, ки қисматҳои дохилӣ ва ноҳияҳои шимолии он нисбатан камаҳоли ва аксар беаҳолианд. Дар чунин ноҳияҳо ба тариқи пароканда ҷо-ҷо корхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ ва дар дашту биёбонҳои васеъ бошад, соҳаи ғусфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст.

Дар Австралия тамоми намуди нақлиёт инкишоф ёфтааст, вале нақлиёти баҳрӣ ва ҳавоӣ дар инкишофи равобити берунии мамлакат аҳамияти бузург доранд.

Савол ва супориш

1. Аз ҷиҳати иқтисодӣ Австралияро ба қатори кадом давлатҳо дохил мекунанд?
2. Бо кадом намуди канданиҳои ғоиданок Австралия дар дунё шўҳрат дорад?
3. Дар харитаи контурӣ қонҳои калонтарини маъдани оҳан, боксит, мис, ангишт ва нафту газро тасвир намоед.
4. Аз кӣ сабаб дар Австралия дараҷаи баланди урбанизатсия ба назар мерасад?
5. Омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодиёти Австралияро номбар кунед.
6. Дар харитаи иқтисодӣ марказҳои асосии саноатиро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед.
7. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ таҳассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
8. Аз рӯи харита ва атлас дар харитаи контурӣ ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ саноатии Австралияро тасвир кунед.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо сабаби асосии пешрафти иқтисодиёти Австралия гардиданд?
2. Сабаб дар чист, ки ҳайати наҷодии аҳолии мамлакатро аксар англо-австралиягӣҳо ташкил медиҳанд?

3. Барои чӣ шахру марказҳои калони саноати Австралия дар қисмати шарқии он ҷойгир шудаанд?
4. Сабаби бартарӣ доштани капитали хориҷӣ дар иқтисодиёти Австралия дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Австралия барои дар дохили кишвар васеъ ба роҳ мондани коркарди ашёи хоми саноати маъдан имкон дорад?

Ба фикри шумо роҳҳои баробар намудани тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат вучуд доранд?

АФРИКА

Аз чӣ сабаб давлатҳои рӯ ба тараққи Африка аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарин мебошанд? Кадом омилҳо ба қафомонии ин мамлакатҳо сабаб шудааст? Дар байни давлатҳои Африка кадоме аз онҳо ба тақсимути байналхалқии меҳнат бештар ҷалб карда шудаанд?

Африка аз 1/5 ҳиссаи сатҳи хушкӣи кураи Замиро ишғол менамояд. Ҳудуди он аз шимол ба ҷануб 8 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ ба масофаи 7,5 ҳазор километр кашол ёфтааст. Аҳолии Африка ба 840 млн нафар мерасад. Чун дигар қитъаю материки дунё, мувофиқи ҳафриётҳои бостонӣ дар ин ҷо низ тамаддуни қадим вучуд дошту ба инкишофи ҷамъияти инсонӣ ҳиссаи худро гузоштааст. Вале дар сайёраи мо ягон қитъае дучор намеояд, ки мисли Африка аз зулму истибдоди мустамликадорон ва ғуломкунию ғуломфурушӣ мусибат дида бошад. Дар аввали асри XX тамоми Африка ба материки мустамликавӣ табдил ёфт, ки он минбаъд асоси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳои он гардид.

Чанде пеш харитаи сиёсии Африкаро рангҳои гуногуни соҳи мустамликадорӣ Англия, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия ҷило медод. Соли 1990 охирин мустамлика дар қитъаи Африка – Намибия истиқлолият ба даст овард. Ҳоло дар харитаи сиёсии Африка 55 мамлакат вучуд дорад. Гайр аз Республикаи Африкаи Ҷанубӣ ҳамаи давлатҳои дигари ин қитъа ро ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мекунанд.

Африка аз ҷиҳати саводноқӣ дар ҷаҳон ҷои охиринро гирифта, фаъли кӯдакон аз ҳама болост. Ин ягона қитъаест, ки ҳисоби миёнаи дарозумрӣ аз ҳадди имкон паст аст.

Баъди истиқлолият мамлакатҳои Африка оид ба барҳам додани қарғомонӣ якчанд қадамҳои устувор ба пеш гузоштанд. Пеш аз ҳама назорат аз болои захираҳои табиӣ, гузаронидани ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ, тайёр намудани мутахассисони маҳаллӣ, бунёди корхонаҳои саноатӣ ва ғайра. Вале пешрафти иқтисодии ин давлатҳо ба ҷалб намудани капитали хориҷӣ ниёз дорад.

Баъди истиқлолият зери таъсири оқибатҳои мустамликадорӣ баҳсу мунозираҳои сарҳадӣ байни давлатҳои Африка гоҳ-гоҳ рӯй медиҳад. Муноқишаҳои ҷиддӣ оид ба ин масъала байни Ҷабашистон, Сомали, Мароқашу Саҳараи Ғарбӣ, Чаду Ливия ва ғайра вучуд дорад. Барои мустақамию ягонагӣ ва муносибатҳои неки ҳамсоғию сиёсӣ Ташкилоти Ягонагии Африка таъсис гардид. Соли 1963 ташкилоти мазкур дар Аддис-Абеба эълон шуд ва ҳоло ба ҳайати он 51 мамлақати Африка шомил мебошанд.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Инкишофи соҳаҳои муҳимми хоҷагидорӣ пеш аз ҳама ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Масалан, дар Африкаи Шимолӣ пастиҳои наздизоҳилӣ, инчунин водии дарёи Нил барои парвариши чорво ва зироаткорӣ хеле мувофиқанд. Шароитҳои табиӣ дар кӯҳсори Ҷабашистон ва суффақӯҳи Африкаи Шарқӣ ҳам барои чорводорӣ ва ҳам зироаткорӣ мусоид мебошанд. Дар мамлакатҳои Африкаи Ғарбӣ ва Марказӣ бошад (ғайри заминҳои биёбонӣ) ҳамвориҳои барои кишт, бунёди системаҳои обёрӣ ва сохтмони роҳҳои нақлиётӣ хеле зиёданд. Дар айни замон танҳо аз 1/10 қисми масоҳати Африка барои зироаткорӣ истифода мешаваду халос. Давлатҳои Африка дар якчанд минтақаи иқлимӣ ҷой гирифтаанд, ки он ба соҳаи кишоварзӣ таъсири назаррас дорад. Иқлими баҳримиёназаминӣ барои парвариши зироатҳои ситрусӣ, дарахтони зайтун, тоқ ва ғалладона мувофиқ аст. Ин намуди иқлим дар Африкаи Шимолӣ ҳукмфармо аст. Дар ин ҷо ҳарорати тобистонӣ нисбат

Расми 62. Харитани сиёсии Африка

ба Аврупои Ҷанубӣ баланд буда, вай сабаби бармаҳал пухтани меваю сабзавот мегардад ва ин ҷиҳат аҳамияти содиротӣ (экспортӣ)-и онҳоро зиёд мекунад. Вобаста ба хушкии иқлим сохтмони иншоотҳои обёрӣ аҳамияти калон пайдо кардааст.

Дар минтақаи биёбонии тропикӣ (Саҳрои Кабир) зироаткорӣ танҳо дар воҳаҳо ва заминҳои обёришаванда имконпазир аст.

Иқлими Африкаи Шарқӣ нисбати қисми Ғарбии он камбориш аст, аз ин хотир дар ин мавзеъ парвариши зироатҳои ба хушкӣ тобовар инкишоф ёфтааст. Дар ноҳияҳои наздизоҳилии шимоли ғарбии Африка заминҳои ҳосилхез доман паҳн кардаанд. Вале чараёни тағйирёбии боду ҳаво ва боронҳои сел боиси шусташавию дигаргунёбии қабати хок ва кам шудани ҳосилхезии он мегардад.

Африка аз канданиҳои фойданок ниҳоят бой аст. Аз рӯи захираҳои маъдани марганетс, хромит, боксит, тилло, платина, кобалт, алмос ва фосфорит дар байни дигар қитъаҳо ҷои аввалро мегирад. Конҳои калонтарини маъдани оҳан дар қисми Ғарбӣ, Шимолӣ ва экваториалӣ (Либерия, Мавритания, Гвинея, Габон), маъдани марганетс ва уран дар Габон, Нигер; боксит дар Гвинея, Камерун; маъдани мис дар Зоир, Замбия ҷойгир шудаанд. Солҳои охир як қатор конҳои бузурги нефту газ дар қисмати Шимолӣ ва Ғарбии Африка (Ливия, Алҷазоир, Нигерия) низ кашф карда шуд. Аз ҳама мамлақати бойтарини канданиҳои фойданок дар ин қитъа Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ мебошад. Ғайри нефту

Расми 63.
Харитаи шароит ва сарватҳои табиӣ

газ ва боксит тамоми дигар намуди канданиҳо мавҷуд аст. Хусусан захираҳои тиллою платина ва алмоси он шӯҳрати ҷаҳонӣ дорад.

Захираҳои замини Африка хеле зиёданд. Ба ҳар сари аҳоли дар ин ҷо замини кишт нисбати ҷанубу шарқии Осиё ва Америкаи Лотинӣ бештар аст. Айни замон дар Африка аз 1/5 қисми замини барои кишоварзӣ мувофиқро истифода мекунанду ҳалос. Аз тарафи дигар ҳодисаи шусташавӣ (эрозия)-и замин миқёси хеле зиёди қитъаи мазкурро ишғол намудааст.

Қитъаи Африка дорои захираҳои бузурги об мебошад. Вале ин захираҳо дар ҳудуди қитъа нобаробар тақсим шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дигар дарёҳои бузургтарини он – Конго, Нигер, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ ҷорӣ мегарданд. Дар ин материки гармтарини дунё, ки қисми зиёди масоҳаташ ба обёрии сунъӣ мӯҳтоҷ аст, танҳо 3–4% он обёрӣ мешаваду халос.

Захираҳои ҷангал сарвати бузургро ташкил медиҳанд. Аз ҷиҳати масоҳати бешазор Африка баъди Америкаи Лотинӣ ва Россия дар ҷои сеюм меистад. Бешаҳои тропикӣ аз 1/10 қисми майдони қитъаро дар бар мегиранд. Хелҳои пурқимати дарахтон (дарахти сурх, абнус, гулобӣ ва ғайра) аксар барои содирот ба дигар давлатҳо ва корқарди ҷӯб бошад, дар дохили мамлакатҳои алоҳида (Габон, Зоир, Конго) соҳаи муҳимми саноатӣ ба шумор меравад. Дар натиҷаи исрофкорона нобуд кардани бешазор хавфи аз байн рафтани намуди дарахтони қиматбаҳо ба вучуд омадааст.

Аҳоли. Баъди истиқлолият афзоиши табиии аҳоли дар Африка якбора зиёд шуд. Сабаби ин беҳтар шудани хизматрасонии тиббӣ ва хеле кам шудани ғавт дар ҳолати боқӣ мондани тавлиди зиёд мебошад. Дар натиҷа аҳолии Африка дар солҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ то алҳол бештар аз се маротиба афзуд. Таносуби ҷавонон дар аксарияти мамлакатҳо 40–50% ташкил медиҳад, ҳол он ки ҳиссаи калонсолон хеле кам аст. Тараққиёти сусти иқтисодӣ ва миқёси таносуби баланди афзоиши аҳоли як қатор масъалаҳои мураккаби ба ҷои кор ва хӯрок таъмин намудани аҳолиро ба миён овардааст. Мушкилиҳои зиёде дар соҳаи тандурустӣ ва маориф вучуд дорад. Ҳоло бештар аз нисфи аҳолии калонсоли Африка маълумот надорад. Сол то сол дар баробари дигар касалиҳо, хавфи паҳн гардидани СПИД хеле ҷиддӣ гардидааст.

Мамлакатҳои аз ҷиҳати шумораи аҳоли хеле калон Нигерия, Миср, Ҳабашистон ва Заир ба ҳисоб мераванд.

Аҳолии мамлакатҳои Африка дорои ҳаياتи хеле мураккаби этникӣ мебошад. Мувофиқи маълумоти олимони соҳаи этнография

Расми 64. Харитаи иқтисодии Африка

дар ин қитъа то 500 ва аз ин ҳам бештар гурӯҳҳои этники мавҷуд аст. Калонтарини ин гурӯҳ – арабҳо дар Африкаи Шимолӣ; хауса, йоруба, фулбе, ибӯ дар Африкаи Ғарбӣ; амхара дар Ҳабашистон ва ғайра мебошанд. Вале дар ҳар як мамлакат (хусусан дар Африкаи Тропикӣ) халқиятҳои калоне ҳастанд, ки забони онҳо ба аксарияти аҳолии фаҳмоӣ ва як навъ "забони муомила" гардидааст. Дар мамлакатҳои Африкаи Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ забонҳои бо ҳамдигар наздик паҳн шудаанд, ки ба забони оилаи банту мансубанд. Яке аз калонтарин забонҳои банту суахили алифбои худро дорад ва ҳамчун забони давлатӣ дар Танзания, Кения ва Уганда эътироф шудааст. Ҳоло дар аксарияти давлатҳои Африка тамомен қаробат ва омезиши гурӯҳҳои этники, ташаккули халқиятҳо ва миллатҳо ҷараён дорад. Дар Африка ҳанӯз анъанаи аҳди қабилавӣ (трайбализм) пурзӯр аст, ки дар асоси он шахсоне, ки мансабҳои баланди маъмуриро ишғол мекунанд, вазифаҳои гуногунро бештар ба ҳамқабिलाҳои худ медиҳанд.

Мисли қитъаи Осиё дар Африка низ ба таври зиёд ихтилофҳои этники (беҳтараш этнополитики) рӯй медиҳанд. Ҷангҳои этникии қабилавӣ дар Судан, Кения, Ҷумҳурии Демократии Конго (Зоири), Нигерия, Чад, Ангола, Руанда, Либерия аксар характери геноцидро пайдо мекунанд. Масалан, соли 1994 ихтилоф байни қабिलाҳои тутси ва хуту дар Руанда боиси задухӯрди шиддатнок шуд. Дар натиҷа як млн кас нобуд гардида, 2 млн гурӯҳ дар дохили мамлакат ва зиёда аз 2 млн гурӯҳи кишварро тарк намуданд.

Зичии миёнаи аҳолии Африка дар 1 километри мураббаъ 27 нафар аст, ки ин якҷанд маротиба нисбат ба Аврупо ва Осиё кам мебошад. Дар мамлакатҳои, ки қисми масоҳати онҳо биёбони Саҳрои Кабир ё бешаҳои сарнами экваторӣ ишғол кардаанд, аксар беодам мебошанд. Канори баҳру уқёнусҳо одатан зичаҳолианд, ки дар он ҷо шаҳру бандар ва корхонаҳои саноатӣ ҷамъ омадаанд. Аксари аҳолии дар водии дарёҳо низ маскан гирифтаанд, ки бештар ба кишоварзӣ ва тиҷорат шуглдоранд. Аз ин ҳисоб зичии аҳолии дар водии дарёи Нил ба 1700 нафар, вале дар қисмати биёбон 1 нафарро дар 1 километри мураббаъ ташкил медиҳад. Дар Африка аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Ҳоло аҳолии деҳот аз 2/3 қисми аҳолии қитъа дар бар мегирад. Дар вақтҳои охир суръати урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Аҳолии баъзе шаҳрҳо дар ҳар даҳсола то ду баробар афзуда истодааст. Зиёдшавии аҳолии шаҳр бештар аз ҳисоби аҳолии деҳот, ки воситаи зиндагӣ надоранд, ба амал меояд. Масалан, соли 1950 шаҳри Лагос (пойтахти Нигерия) ҳамагӣ 300 ҳазор аҳолии дошт ва ҳоло ба 12,5 млн расидааст. Вазъи демографӣ дар қитъаи Африка як қатор

масъалаҳои мураккаби нарасидани хӯрокворӣ ва иҷтимоию экологиро ба миён овардааст.

Хоҷагӣ. Баъди ба даст овардани истиқлолият мамлакатҳои Африка кӯшиши бартараф намудани қафомонии чандинасраро доранд. Дар ин давра милликунони захираҳои табиӣ, гузаронидани ислоҳоти аграрӣ, банақшагирии иқтисодиёт, тайёр намудани мутахассисони миллӣ аҳамияти калон дошт. Ин гуна чорабиниҳо барои пешрафти соҳаҳои хоҷагӣ такон дод.

Дар таркиби соҳавӣ ҳиссаи саноат ва соҳаҳои ғайриистехсолия зиёд гардид. Бо вучуди ин дар аксарияти мамлакатҳои ин қитъа таркиби хоҷагидорӣ сохти мустамликадорӣ боқӣ мондааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи он чунинанд:

– дараҷаи пасти ҳосилнокии соҳаи кишоварзӣ ва фурӯши маҳсулот;

– инкишофи сусти коркарди маҳсулоти саноат;

– таназзулҳои соҳаҳои нақлиёт;

– монеагӣ нисбат ба инкишофи соҳаҳои ғайриистехсолия, пеш аз ҳама савдо ва хизмати маишӣ.

Барои тарзи хоҷагидорӣ сохти мустамликавӣ инкишофи яктарафаи иқтисодиёт хос аст. Ин дар навбати худ ба бартарии як намуди маҳсулот (дар шакли ашёи хом ва ё молҳои истеъмолӣ) барои содирот муайян карда мешавад. Чунин тарзи тахассуси иқтисодиро монокултура меноманд.

Хоҷагии кишоварзӣ асоси иқтисодиёти Африкаро ташкил медиҳад. Дар баъзе мамлакатҳои ин қитъа (Чад, Мали, Руанда ва Ҷумҳурии Африкаи Марказӣ) зиёда аз 90% аҳоли ба соҳаи кишоварзӣ банд мебошанд. Инкишофи ин соҳаи иқтисодӣ аксар ба як қатор омилҳои номунтазам ва ноустувори ҳосилнокии пасти зироат, маҳсулнокии ками чорво ва ғайра дучор меояд.

Дар як қисми мамлакатҳои Африкаи Шарқӣ ва Марказӣ заминдорӣ авлоду қабилавӣ боқӣ мондааст, ки дар ин ҳол аз як порча замин

Расми 65. Харитани хоҷагии кишоварзӣ Африка

тамоми қабилла истифода мебаранд. Дар баъзе мамлакатҳо замини мулкдорони хориҷӣ қисман ба ихтиёри давлат ва кооперативҳою деҳқонони майдаҳоҷагӣ гузаштааст.

Зироаткорӣ соҳаи асосии кишоварзии мамлакатҳои Африка ба шумор рафта, ба ҳиссаи он аз 65 то 80% истеҳсоли умумии маҳсулот рост меояд. Ин соҳа аз офатҳои табиӣ – хушксолӣ, обхезӣ, сел, ҳуҷуми малаҳ ва таъсири боду шусташавии замин зарари калон мебинад.

Барои аксарияти давлатҳои Африка ду ҷиҳати таҳсиси зироаткорӣ – истеъмоли ва содиротӣ хос мебошад. Айни замон зироатҳои истеъмоли, хусусан майдони кишти ғалладона васеъ мешавад. Ба ин соҳтмони якҷанд иншоотҳои обёрӣ дар мамлакатҳои иқлимаш хушк мадад мерасонад. Зироатҳои содиротӣ манбаи асосии даромад ва воридгардидани арзи хориҷӣ буда, ба зиёднамудани ҳосилнокии онҳо манфиатдор мебошанд. Вале ин ҳолат боиси тараққи додани зироати монокултурӣ гардидааст. Масалан, дар Сенегал таҳсиси асосии зироаткории он арахис, Ҳабашистон – қаҳва ва Гана – какао мебошад. Зироатҳои содиротшавандаро дар плантатсияҳои калон ва ҳам дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ парвариш мекунанд.

Миқёси парвариши зироатҳои истеъмоли ва содиротӣ ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Дар Африкаи Шимолӣ меваи дарахтони ситрусӣ ва зайтун, сабзавот, мева, ва пахта аҳамияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои Саҳрои Кабир дар баробари парвариши хурмо, инчунин ба таври васеъ зироатҳои ғалладона (чаъ, гандум, чуворимакка) мекоранд.

Дар қисмати Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқии Африка ба парвариши зироатҳои ба хориҷа содиршаванда – какао, арахис, нахли рағандор, қаҳва ва ғайра машғул мебошанд. Дар бобати ҷамъовариҳои ҷаҳонии какао махсусан Гана ва Нигерия бартарӣ доранд. Нигерия ва Зоири бошанд давлатҳои асосии ба бозори ҷаҳонӣ баровардани рағани нахл мебошанд.

Чорводорӣ дар қитъаи Африка хусусияти экстенсивӣ дорад. Гарчанде аз ҷиҳати саршумори чорво Африка дар дунё яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд, бо вучуди он имконият надорад, ки аҳолиро бо маҳсулоти гӯшту шир таъмин намояд. Чорводорӣ ниҳоят каммаҳсул аст. Дар мисоли Ҳабашистон дидан мумкин аст, ки аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сари аҳоли ба Австралия ва Муғулистон наздик аст, вале чорвои он каммаҳсул ва аксари саршумори чорво ба касалиҳои гуногун гирифтадоранд. Зарари зиёди иқтисодӣ ба соҳаи чорводорӣ дар ноҳияи бешаҳои тропикӣ мағаси сесе меоварад. Ин мағас анғезандаи "касалии хоб" буда, солҳои миллионҳо саршумори чорворо нобуд месозад. Дар қисмати Африкаи

Шимолий (Судан ва Марокаш) соҳаи гӯсфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Солҳои охир дар як қатор давлатҳои Африка фермаҳои хусусии ҳозиразамон пайдо шудааст, ки ба нишондиҳандаҳои баланди истеҳсоли ноил гаштаанд.

Умуман соҳаи кишоварзии Африка аксар ба олотҳои кӯҳнаи бобой таъя дорад. Ин яке аз сабабҳои камҳосилии зироат ва каммаҳсулии соҳаи чорводорӣ мебошад. Ба зами ин соҳаи обёрӣ ба талабот ҷавоб намедиҳад, ҳол он ки 40% заминҳои Африка ҳамеша гирифтори хушксоли мегарданд.

Саноат. Дар байни соҳаҳои саноатӣ соҳаи истихроҷи маъдани кӯҳӣ тахассуси асосии онро муайян менамояд. Ин соҳа дар тақсимои географии меҳнати ҷаҳонӣ низ ҷои Африкаро нишон медиҳад.

ҲИССАИ АФРИКА ДАР ИСТЕҲСОЛИ ҶАҶОНИИ МАЪДАНИ КӯҶИ ВА МАҶСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Саноати маъдани кӯҳӣ	Ҳисса бо ҳисоби, %	Ҳоҷагии кишоварзӣ	Ҳисса бо ҳисоби, %
Алмос	48	Какао	54
Тилло	33	Маниока	42
Кобалт	75	Сизал	27
Хром	44	Мағзи нахл	39
Маъдани марганетс	33	Арахис	20
Уран	37	Қаҳва	21
Фосфорит	28	Зайтун	13
Мис	12	Чой	12
Боксит	18		

Мустамликадорон солҳои тӯлонӣ Африкаро ба манбаи асосии ашёи хоми маъдани кӯҳӣ табдил дода буданд. Маҳсулоти ин соҳа ҳоло ҳамчун ашёи хом ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад. Баъди истиқлолият иқтисодиёти аксари давлатҳои Африка дар асоси истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ ба пой гузошта шуд. Ҳоло дар Африка 1/4 ҳиссаи истихроҷи фосфорити ҷаҳонӣ ба амал бароварда мешавад. Истеҳсоли нефт ғайр аз Ливия боз дар ҳудуди Алҷазоир ва Миср низ ба роҳ монда шудааст. Дар Мавритания, Либерия, Гвинея коркарду содироти маъдани оҳан, дар Гвинея ва Гана боксит; дар

Нигерия истеҳсоли уран мавқеи хос дорад. Дар ҳудуди Гана боз конҳои бузурги тиллою алмос ва дар Нигерия қальагию ниобий кор карда мешаванд, ки онҳо дар якҷоягӣ қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии маъданҳои номбурдaro ташкил медиҳанд. Қаламрави ҷумҳуриҳои Зоир ва Замбия аз маъдани мису кобалт ниҳоят бой буда, боз дар ҳудуди Ҷумҳурии Зоир калонтарин конҳои алмоси ҷаҳонӣ маскан гирифтаанд. Ҷумҳурии Гана бошад, бо конҳои калони маъдани марганес шӯҳрат дорад.

Дар натиҷаи кофтуковҳои геологӣ солҳои охир дар Африка боз якчанд марказу ноҳияҳои нави саноати маъдани кӯҳӣ таъсис ёфт.

Дар таркиби саноати маснуотбарории Африка саҳми саноати сабук ва хӯрокворӣ асосӣ мебошад. Бисёр корхонаҳои ин соҳаҳои номбурда баъди истиқлолият равнақ ёфтанд. Соҳаҳои саноати бофандагӣ дар Тунис, Миср ва Марокаш инкишоф ёфтаанд ва дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Дар дигар қисматҳои Африка соҳаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ суст тараққӣ ёфтаанд ва талаботи аҳолиро бо сару либос, пойафзол ва маҳсулоти хӯрока таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ ин истеҳсоли рағани зайтун, арахис, нахл, қандпазӣ, ордқашӣ ва истеҳсоли шароб мебошад.

Дар Африка соҳаи мошинсозӣ вучуд надорад, гайр аз он соҳаҳои, ки ба ҷамъкунии қисмҳои автомобилҳои хориҷӣ сару кордоранд. Аз дигар соҳаҳои саноати вазнин, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд ин заводи истеҳсоли алюминий дар Камерун ва Миср; мисгудозӣ дар Зоир ва Замбия; нефткорунӣ дар Алҷазоир, Нигерия; корхонаҳои металлургияи сиёҳ дар Алҷазоир (Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш, Тунис ва ғайра сохта шуданд.

Нақлиёти Африка дар солҳои мустамликадорӣ ба хотири кашонидани ашёи хом ба соҳилҳо, дар дохили қитъа сохтани бандарҳои баҳрӣ ва нақлиёти роҳи оҳан равона шуда буд. Дар солҳои истиқлолият дигар намудҳои нақлиёт: автомобилӣ, ҳавоӣ ва қубурӣ инкишоф ёфт. Дар ин давра роҳи автомобилгард аз дохили Саҳрои Кабир ва якчанд роҳҳои қубурии нефту газ дар Алҷазоир ва Либия ба кор даромаданд.

Нақлиёти баҳрӣ саҳми худро нигоҳ медорад. Аз ҷиҳати боркашонӣ бандарҳои калонтарин — Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Доруссалом ва Момбаса ба шумор мераванд.

Дар қитъаи Африка масъалаи муҳофизати табиат хеле ҷиддӣ мебошад. Исрофкорона истифодабарии захираҳои маъданӣ, бешазор ва олами ҳайвонот боиси аз кор баромадани чандин ҳазор гектар замин, кам шудани дарахтони пурқимат ва намуди ҳайвоноти нодир гардид. Барои пешгирии роҳи исрофкорони табиати ин

сарзамин дар бисёр гӯшаю канорҳои дунё ва дар худ Африка ҳаракатҳо ва марказҳои ҳифзи табиат таъсис ёфт. Бо кӯшиши олимон ва мутахассисон дар ҳудуди Африка якчанд мамнӯъгоҳ ва паркҳои милли ташкил шуд. Махсусан мамнӯъгоҳи Серенгети дар дунё шӯҳрати калон пайдо кардааст.

Тафовути дохилӣ. Одатан ҳудуди Африкаро ба ду минтақаи калон: Африкаи Шимолӣ ва Африкаи Тропикӣ ҷудо мекунанд, ки ин бештар ба хусусиятҳои табиӣ ва маданияту таърихии онҳо алоқаманд мебошад.

Африкаи Тропикӣ боз ба чор зерноҳия: Африкаи Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадом тафовутҳои хоси географӣ доранд

МАСОҲАТ ВА АҲОЛИИ НОҲИЯҲОИ АФРИКА

Минтақа	Масоҳат млн км ²		Аҳоли млн нафар, %	
I. Африкаи Шимолӣ	7,1	24	170	20
II. Африкаи Тропикӣ	23,2	76	650	80
1. Африкаи Ғарбӣ	5,1	17	240	29
2. Африкаи Марказӣ	7,3	24	110	13
3. Африкаи Шарқӣ	7,7	25	215	30
4. Африкаи Ҷанубӣ	3,1	10	85	8
Ҷамағӣ:	30,3	100	820	100

Хатти сарҳадии ноҳияҳои мазкур шартӣ ҳатмӣ ҳисоб намешавад.

Африкаи Шимолӣ мамлакатҳои соҳили баҳримиёназаминии қитъаи Африкаро дар бар мегирад, ки аксари аҳолиаш арабҳо мебошанд. Мавқеи географии ин минтақа пеш аз ҳама соҳили баҳри Миёназамин ва аз ин ҳисоб баромади онро ба Ҷанубу Ғарбии Осиё муайян менамояд. Сарҳади ҷанубии онро биёбони Саҳрои Кабир ташкил медиҳад. Африкаи Шимолӣро гаҳвораи тамаддуни Юнони қадим меноманд. Аз замони антиқӣ дар ин сарзамин ёдгориҳои бузурги маданияту таърихӣ боқӣ мондааст. Истилои арабҳо дар асрҳои VII–XII ба тарзи зиндагӣ, маданият, дину ойин ва ҳайати этникии аҳоли таъсири бағоят бузург расонид. Ҳоло аксари аҳоли дар Африкаи Шимолӣ бо забони арабӣ гуфтугӯ мекунанд.

Хочагидорӣ дар Африкаи Шимолӣ асосан ба қисмати наздисоҳили вобаста аст. Дар ин қисмати минтақа марказҳои муҳимми корхонаҳои саноатӣ ва зироаткорӣ дар заминҳои обёришаванда ҷойгир шудаанд. Аксарияти аҳоли низ дар заминҳои наздибахри зиндагӣ мекунад. Дарёи Нил ягона дарё дар Шимолии Африка буда, аз ду тарафи соҳили он садҳо шаҳру деҳа ҷойгир буда, боз ҳазорҳо гектар заминҳои ташналабро шодоб мегардонад. Сохтмони неругоҳи барқии Асуон бо ёрии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ барои беҳбудии иқтисодии Африкаи Шимолӣ ва обёрикунии заминҳои нав кумаки бузург буд.

Намудҳои муҳимтарини зироаткорӣ – ин кишти ғалладона, пахта, зайтуну тоқпарварӣ, парвариши зироатҳои ситрусӣ ва нахл мебошад. Соҳаи чорводориро асосан гӯсфандпарварӣ (Марокаш) ва уштурпарварӣ (дар биёбони Саҳрои Кабир ва Либия) дар бар мегирад. Дар назди қонҳои қалони нафту газ ва фосфорит марказҳои муҳимми корхонаҳои саноатӣ (Алҷазоир, Либия, Марокаш) қомат рост намуданд.

Мамлакатҳои ин минтақа аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ ва равобиту муносибатҳои берунӣ нисбати дигар давлатҳои Африка хеле пеш рафтаанд.

Африкаи Тропикӣ қисмати аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарини қитъаи Африка ва умуман давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба шумор меравад. Ин ягона минтақаи қалонтарини дунё аст, ки истехсолоти моддии онро соҳаҳои кишоварзӣ ташкил медиҳанд.

Ҳоло дар поён тавсифи чор ноҳияи ин минтақа (Африкаи Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ)-ро дида мебароем.

1. Африкаи Ғарбӣ ҳудуди қариб 20 давлатро дар бар гирифта, аз ҷиҳати захираҳои табиӣ хеле бой аст. Зерноҳияи мазкур ҷӣ аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҷӣ иқтисодӣ пароканда ва ноустувор мебошад.

Дар пешрафти иқтисодии ноҳия ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ қалон аст. Вале дар таркиби кишоварзӣ монокултураи зироат бартарӣ дорад. Дар ин ҷо аслан ба парвариши какао (Гана, Нигерия), арахис (Сенегал, Нигер, Гамбия), нахл (Нигерия) диққати асосӣ дода мешавад.

Саноат ба истихроҷу коркарди соҳаи маъдани кӯҳӣ тахассус ёфтааст. Ин пеш аз ҳама истихроҷи маъдани оҳан (Мавритания, Либерия), боксит (Гвинея), уран (Нигерия) ва ғайра мебошад. Дар байни давлатҳои ноҳия Нигерия бо соҳаҳои тараққиёфтаи саноати маъдани кӯҳӣ фарқ карда, солҳои охир бо захираҳои нафту ва содироти маҳсулоти он низ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хос пайдо намудааст. Қариб тамоми намуди қанданиҳои фойданокӣ ин ноҳияи Африкаи Тропикӣ ба хориҷа содир мешавад. Солҳои охир қадамҳои нахуст баҳри дар ин минтақа барпо намудани

низ баромад мекунад. Соҳаи кишоварзӣ низ ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст, ки он ба истеҳсоли зироатҳои галладона, меваҳои субтропикӣ ва ғусфандпарварию чорвои калони шохдор таҳассус ёфтааст. Мамлакатҳои дигари Африкаи Ҷанубӣ – Зимбабве, Ботсвана, Лесото ва Свазиленд бештар ба истеҳсоли коркарди маҳсулоти чорво (пашм ва пӯсти қарокӯлӣ, гӯшт ва пӯст) шуғл доранд.

Дар Африкаи Ҷанубӣ тамоми намуди нақлиёти ҳозиразамон инкишоф ёфтааст.

Бо вучуди захираҳои бои табиӣ қитъаи Африка нисбат ба дигар қитъаҳои дунё хоҷагии қафомонда дорад. Дар шароити имрӯза танҳо инкишофи босуръати иқтимоию иқтисодии ин қитъа ба ҳал намудани масъалаҳои хӯрокворӣ, демографӣ ва экологии имконият медиҳад.

Савол ва супориш

1. Дар бораи мавқеи географӣ ва харитаи сиёсии Африко нақл намоед.
2. Аз кадом намуди захираҳои табиӣ қитъаи Африка шўҳрат пайдо намудааст?
3. Аз харитаи иқтисодию табиӣ Африка намудҳои асосии канданиҳои фойданокро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед?
4. Хусусиятҳои асосии иқлими Африкаро нақл намуда, дар харита нишон диҳед.
5. Сабабҳои асосии иқтисодию иқтимоии қафомони давлатҳои Африка дар чист?
6. Таносуби каму зиёдшавии нуфуси аҳоли дар Африка ба кадом омилҳои табиӣ сиёсӣ алоқаманд мебошанд?
7. Дар харитаи контурӣ ҷойгиршавии гурӯҳҳои этникии аҳолиро дар қитъаи Африка тасвир намоед.
8. Кадом хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидориро дар Африка медонед?
9. Аз харита давлатҳои соҳаи индустриалӣ ва аграрии Африкаро ҷудо намоед.
10. Равнақи монокултура дар Африка ба кадом омилҳо алоқаманд аст?
11. Тафовутҳои дохилии Африкаро аз харита шарҳ диҳед.
12. Хусусиятҳои асосии содироту воридот дар давлатҳои алоҳидаи Африка чӣ гуна сурат мегирад?

Худатонро санҷед

1. Сабаби қафомони соҳаҳои хоҷагии Африка нисбат ба дигар давлатҳои ҷаҳон дар чист?
2. Дар кадом қисмати Африка коркарди захираҳои бузурги металлҳои рангаю нодир ба роҳмонда шудааст?
3. Кадом намуди динҳо дар Африка бартарӣ доранд?
4. Барои чӣ Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ нисбат ба дигар давлатҳои Африка иқтисодиёти тараққиёфта дорад?

Кадам давлатҳои Африка бештар дар тақсимои байнал-милалӣ меҳнат сахмгузор мебошанд? Ба фикри шумо кадом роҳҳои аз қафомонии иқтисодӣ халосӣ ёфтани давлатҳои ҷавони Африка вуҷуд дорад?

ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ

Масоҳаташ – 1,2 млн км².
 Аҳолиаш – 68,0 млн нафар.
 Пойтахташ – Қоҳира.
 Забони давлатӣ – арабӣ.
 Воҳиди пулӣ – динар.

Ҷумҳурии Мисри Араб (ҶМА) қисмати шимолу шарқии қитъаи Африқаро ишғол намуда, канали Суэс Африқаро аз Осиё ҷудо мекунад. Мавқеи мусоиди географӣ ва баромади бевоситаи он ба давлатҳои Осиёю Аврупо ба инкишофи иқтисодии он таъсири мусбӣ расонидааст. Бо воситаи канали Суэс киштиҳои боркашонӣ тамоми давлатҳои дунё мегузарад, ки аз ин ҳисоб ба хазинаи давлат даромади зиёд ворид мегардад.

Шароитҳои табиӣ. Зиёда аз 96% масоҳати Мисри Араб дар водии дарёи Нил воқеъ гаштааст. Водии Нил дар байни суффақӯҳҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷой гирифтааст, ки тӯли он дар ҳудуди Миср ба 1200 километр ва бараш дар қисмати шимолӣ ба 20–25 километр мерасад.

Аз канданиҳои фойданок: фосфорит, маъдани оҳан, ангиштсанг, манган ва солҳои охир қонҳои зиёди нафту газ кашф карда шудаанд.

Бо сабаби камборишӣ (боришоти солона ҳамагӣ ба 100 мм мерасад) киштзорҳо ба таври сунъӣ обёрӣ карда мешаванд. Дарёи Нил манбаи ягона ва асосии таъминоти об мебошад. Баъди сохтани дарғоти баланди Асуон дар ҷанубии мамлакат обанбори калони Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м³) ба вуҷуд омад. Захираи обҳои зеризаминӣ низ қалон аст, ки он оқилона истифода намешавад.

Расми 66. Харитаи иқтисодиш Мисри Араб

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Мисри Араб дар қитъаи Африка баъди Нигерия ҷои дуюмро мегирад. Дар Миср асосан арабҳо (98%), инчунин фаронсавиҳо, англисҳо, юнониҳо ва арманиҳо зиндагӣ мекунанд. Забони давлатӣ арабӣ буда, дини давлатӣ ислом аст. Аҳоли ниҳоят нобаробар ҷойгир шудааст: қариб 97% аҳоли дар водии дарёи Нил, минтақаи Асуон ва воҳаҳо зиндагӣ мекунанд. Зичии миёнаи аҳоли дар ин ҷо дар

1 километри мураббаъ аз 1000 нафар зиёдтар аст. Дар натиҷаи инкишофи урбанизатсия ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 45% расидааст. Шаҳрҳои калонтарини Мисри Араб Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асуон мебошанд.

Миср яке аз аввалин марказҳои тамаддун мебошад. Миср аз соли 395 (баъди таназули империяи Рим) ба музофоти Византия табдил ёфт. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини масеҳиро қабул кард. Солҳои 639–642 Мисрро арабҳо забт намуда, ба хилофати араб ҳамроҳ карданд. Соли 1914 Миср протекторати Англия эълон шуд, вале ҳаракатҳои миллию озодихоҳии халқи он Англияро маҷбур намуд, ки соли 1922 Мисрро ҳамчун давлати мустақил эътироф намояд.

Ҳоҷагӣ. Дар Мисри Араб сиёсати ба иқтисодиёти мамлакат ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Ҳоло сатҳи инкишофи тараққиёти соҳаҳои иқтисодиёти Миср нисбат ба дигар давлатҳои Африка хеле баланд аст. Бо вуҷуди он ки иқтисодиёти мамлакатро соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад, болоравии суръати тараққиёти саноат назаррас аст. Дар Марҳалаи нисбатан кӯтоҳ соҳаҳои нави саноати химия, металлургия, мошинсозӣ, электротехника таъсис ёфтанд. Хусусан корхонаҳои нави нефткоркунӣ хеле зиёд шудаанд. Баробари ба вуҷуд омадани марказҳои нави саноатӣ, инчунин дар қисмати заминҳои навобэришаванда соҳаҳои тахассуси кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти он ба роҳ монда шуданд.

Кишоварзӣ. Вобаста ба шароитҳои табиӣ дар Миср тахассуси ҳоси соҳаҳои кишоварзӣ вуҷуд дорад. Тамоми намуди зироаткорӣ аз замонҳои қадим ин ҷониб дар ду тарафи дарёи Нил ва делтаи он ташаккул ёфтаанд. Обҳезӣ ба соҳаи зироаткорӣ чорводорӣ зиёни